



ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μετάφραση του επιστημονικού άρθρου: Hoplomachia and Greek Dances in Arms

Everett L. Wheeler

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΕΥΤΥΧΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΚΕΛΑΝΔΡΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΠΑΡΙΑΝΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΑΡ. ΜΗΤΡΩΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ: Ε2013068

ΚΕΡΚΥΡΑ, 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρωτότυπο κείμενο: σελ. 3 – 12

Μεταφρασμένο κείμενο: 13 – 22

Σχολιασμός πτυχιακής εργασίας σελ: 23 – 30

Βιβλιογραφία σελ: 31

Hoplomachia and Greek Dances in Arms

Everett L. Wheeler

WARFARE AND DANCING were often associated by the Greeks.¹ Already in Homer we find Hector's assertion that he knows how to dance for Ares in a fixed fight, and Meriones is distinguished as a dancer.² According to Socrates (Ath. 628F) the best dancers are likewise the best in war, and Lucian (*Salt.* 14) claims that in Thessaly fighters in the forefront were called *προορχιστῆρες*. Dio Chrysostom (2.60–61) even recommends to Trajan pyrrhic dancing for military training. Other sources associate the *hoplomachia* with dancing. Lucius Tarraeus, in discussing the five categories of practical arts, cites among other things dancing, wrestling, and *hoplomachia*.³ Lucian (*Salt.* 10, 21) claims that Spartan youths dance after engaging in *hoplomachia*, and that the Idaean Dactyls insisted the young Ares must master dancing before they would teach him the *hoplomachia*. In Galen's view a *gymnastes* was the best teacher of exercises for dancing, *hoplomachia*, pancration, and wrestling.⁴

Although these references prove only that both *hoplomachia* and dancing were seen as forms of physical exercise, several scholars believe that *hoplomachia* was a dance or that the *hoplomachoi* taught dancing.⁵ This confusion derives from the alleged associations of the origins of *hoplomachia* and the profession of the *hoplomachoi* with the Mantinean armed dance. In this paper I hope to show that the *hoplomachia* was not a dance and that the Mantinean dance has been misinterpreted. The topic of dances in arms naturally leads to the broader questions of the value of such dances for military training and of the relationship between dances and military tactics.

¹ The following will be cited by author's name alone: E. K. BORTHWICK, "Two Notes on Athena as Protectress," *Hermes* 97 (1969); "P. Oxy. 2738: Athena and the Pyrrhic Dance," *Hermes* 98 (1970); GUSTAVE FOUGÈRES, *Mantinee et l'Arcadie orientale* (BEFAR 169 [Paris 1898]); KURT LATTE, *De saltationibus Graecorum* (Giessen 1913); LOUIS SÉCHAN, *La danse grecque antique* (Paris 1930); J.-P. VERNANT, ed., *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne* (Paris 1968).

² *Il.* 7.238–41, 16.617–18, cf. Lucian *Salt.* 8, and E. K. Borthwick, "Notes on the Plutarch De Musica and the Cheiron of Pherecrates," *Hermes* 96 (1968) 64 n.1.

³ In *Grammatici Graeci* I.3 111.

⁴ Galen, *De sanitate tuenda* 2.11–12 (VI 146–56K.).

⁵ Séchan 64; W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War II* (Berkeley 1974) 216–17; Philippe Borgeaud, *Recherches sur le dieu Pan* (Bibl.Helv.Rom. 17 [Rome 1979]) 40; and Fougères, Vian, and Lacroix in nn.21–22, 28 *infra*.

I

The *hoplomachoi* are best known from the Socratic dialogues of Plato and Xenophon.⁶ They were essentially military sophists, itinerant teachers of military arts, active at Athens from the time of the Peloponnesian War and throughout the fourth century B.C., until their trade was institutionalized as part of the Athenian *ephebia* and *hoplomachia* became a regular course of instruction in gymnasia nearly everywhere in the Hellenistic period.⁷ In addition to tactics and the broader topics of generalship (*strategika*), the *hoplomachoi* taught *hoplomachia* (Pl. *Euthyd.* 273c).

No explicit definition of *hoplomachia* survives in an ancient source, and definitions found in modern scholarship rely too much on Hellenistic and Roman evidence, periods in which the *hoplomachia* had become institutionalized for public education and public sport.⁸ We should distinguish *hoplomachia* from *monomachia*. The latter denotes a duel of champions or a judicial duel in the sense of trial by combat.⁹ The Romans used the terms interchangeably for gladiatorial combat, but it is significant, as Louis Robert has noted, that *hoplomachos* is never found as a term for gladiator in the Greek East.¹⁰

Hoplomachia denotes fighting in heavy armor. The *strategos* Nicias observes that this exercise increases a soldier's strength, gives him training in the use of his weapons, and will aid him in pursuit or retreat after the ranks of the phalanx have been broken. These skills

⁶ Pl. *Lach.* 179E–84C, *Euthyd.* 271B–73C; Xen. *Mem.* 3.1, cf. *Cyr.* 1.6.12–14.

⁷ Arist. *Ath. Pol.* 42.3; E. Saglio, "Hoplomachia," *Dar.-Sag.* 3 (1899) 248–49; Jüthner, *RE* 8 (1913) 2298–99 s.v. "Hoplomachie." I examine the history of the *hoplomachoi* in more detail in "The *Hoplomachoi* and Vegetius' Spartan Drillmasters," *Chiron* 13 (1983). On the significance of the *hoplomachoi* for the beginnings of Western military theory see my "The Origins of Military Theory in Ancient Greece and China," *International Commission of Military History, Acta 5, Bucarest 1980* (Bucharest 1981) 74–79. Cf. Adolf Bauer, "Die Anfänge der Kriegswissenschaft," *Zeitschrift für allgemeine Geschichte* 3 (1886) 1–12, and *Die griechischen Altertümer: die Kriegsaltertümer* (Munich 1893) 273–78; I am preparing a more detailed discussion of this topic.

⁸ Saglio (*supra* n.7); Lorenz Grasberger, *Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum III* (Würzburg 1881) 139–41; H. I. Marrou, *A History of Education in Antiquity* (New York 1956) 37; Jüthner (*supra* n.7) 2298; R. T. Ridley, "The Hoplite as Citizen: Athenian Military Institutions in their Social Contexts," *AntCl* 78 (1979) 528 n.59.

⁹ Duel of champions: Hdt. 1.82, 6.92.3, 9.26.3–5; Diod. 4.58.2–4; Chrysermus *FGrHist* 287F2; Strabo 8.3.33 (Ephorus *FGrHist* 70F115); J. J. Glück, "Reviling and Monomachy as Battle-Preludes in Ancient Warfare," *AClass* 7 (1964) 25–31; A. MacC. Armstrong, "Trial by Combat among the Greeks," *G&R* 19 (1950) 73–79; for Roman use of *monomachia* in this sense see William V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome* (Oxford 1979) 38–39; judicial duel: Fougères 351–52.

¹⁰ Georges Laflaye, "Gladiator," *Dar.-Sag.* 2.2 (1896) 1563; Louis Robert, *Les gladiateurs dans l'orient grec* (Paris 1940) 65.

were important to every hoplite.¹¹ As obvious as this kind of instruction may appear, it was something of which the Greeks tended to assume knowledge in their hoplites.¹² Marrou has compared the *hoplomachia* to fencing and no doubt the *hoplomachoi* could teach 'tricks of the trade' unknown to the average citizen.¹³ Polybius (2.65.11) alludes to the defensive skills taught by these military sophists, when he compares Cleomenes III's use of the terrain in stationing his camp at Sellasia to the defense of good *hoplomachoi*. Hellenistic poets say much the same: the young Heracles learned the *hoplomachia* from Castor (Apollod. *Bibl.* 2.4.9), and Theocritus (24. 125–26) specifies that this instruction included not only how to stick an opponent with a spear, but also how to fend off sword thrusts.¹⁴

The *hoplomachoi* staged public displays of their craft, just as other sophists did, to promote business. These public shows, such as discussed in the *Laches*, should probably be distinguished from their teaching sessions with pupils noted by Xenophon (*Mem.* 3.1). The evidence is too meager to say whether the contests of *hoplomachia* in Plato (*Leg.* 833E) are an accurate picture of a public *hoplomachia*. Plato names contests of one against one, two against two, and teams of ten each, in which *hoplomachoi* set the rules for blows to inflict or avoid in order to win. Weapons training and the skills of individual attack and defense thus seem to be the meaning of *hoplomachia*.

The origins of instruction in *hoplomachia* are certainly Arcadian. An Athenian origin can be quickly dismissed. Zenodotus Theophilus recorded that Athena taught the *hoplomachia* to Phalanx, the twin brother of Arachne; both for their incest were turned into snakes and devoured by their children.¹⁵ Athenaeus (154D) has preserved fragments of Hermippus and Ephorus that are more enlightening:¹⁶

¹¹ Pl. *Lach.* 181E–82B. Raoul Lonis, *Guerre et religion en Grèce à l'époque classique* (Paris 1979) 35. Pritchett (*supra* n.5) takes Nicias' comments to imply dancing.

¹² J. K. Anderson, *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon* (Berkeley 1970) 84–87.

¹³ Marrou (*supra* n.8) 37.

¹⁴ The remainder of Theocritus' account of Castor's instruction (127–29) does not constitute aspects of *hoplomachia*: organizing a phalanx and commanding cavalry (if the latter is understood as creating formations) are tactics. Estimating the size of an attacking enemy unit, however, belongs not to tactics but to *strategika*, the highest level of affairs in the ancient concept of the command structure.

¹⁵ *FHG* IV 516 fr.5. Müller dates Theophilus under Ptolemy Euergetes, but Jacoby (*ad FGrHist* 296), who does not include this fragment, leaves the date open.

¹⁶ Fritz Wehrli, *Hermippos der Kallimacheer* (Basel 1974) fr.83, cf. 82; *FHG* III 35 fr.1; Ephorus *FGrHist* 70F54. We should note that the text quoted is that of Gulick in the Loeb edition (1951). Gulick has rejected with good reason Kaibel's emendation (Leipzig 1887) *καθέσεις* for *μαθήσεις* in the final sentence. The emendation has no support in the manuscripts.

Ἑρμῖππος δ' ἐν α' περὶ νομοθετῶν τῶν μονομαχοῦντων εὐρετὰς ἀποφαίνει Μαντινεῖς Δημῶνακτος ἐνὸς τῶν πολιτῶν συμβουλευσαντος, καὶ ζηλωτὰς τούτων γενέσθαι Κυρηναίους. Ἐφορος δ' ἐν ἕκτῃ ἱστοριῶν ἥσκουν, φησί, τὰ πολεμικὰ οἱ Μαντινεῖς καὶ Ἀρκάδες, τὴν τε στολὴν τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν ὄπλισιν τὴν ἀρχαίαν ὥς εὐρόντων ἐκείνων ἔτι καὶ νῦν Μαντινικὴν ἀποκαλοῦσι. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὄπλομαχίας μαθήσεις ἐν Μαντινείᾳ πρῶτον εὐρέθησαν Δημέου τὸ τέχνημα καταδείξαντος.

Demonax and Demeas are in all probability the same person, and identical to the Demonax sent at the request of the Delphic oracle to settle affairs in Cyrene *ca* 550 B.C.¹⁷ The judicial *monomachia* which Demonax established does not concern us, but Ephorus indicates that instruction in *hoplomachia* had its origins at Mantinea in the mid-sixth century B.C.¹⁸

Other evidence could be offered to support Ephorus' view. Pausanias records an Arcadian myth that Hoplodamus and other giants protected Rhea against Kronos somewhere near Mt Thaumasion when she was pregnant with Zeus (8.32.5, 36.2). A cult of Zeus Hoplosmios existed at Methydrion and perhaps at Mantinea as well, where one of the five tribes was called Hoplodmia.¹⁹ Similarly Hera and Athena have the epithet Hoplosmia at Mantinea, and the Mantinean oikist in the founding of Megalopolis was named Hopoleas.²⁰

Some have attempted to take this evidence further. Vian claims that Hoplodamus and the giants became the military instructors of Zeus. The *hoplomachia* was thus a ritual combat, a part of the cult of Zeus Hoplosmios and a means to initiate the youth into the warrior class.²¹ Fougères believes Zeus Hoplosmios represents Zeus' assimila-

¹⁷ Hdt. 4.161; Diod. 8.30.2; Hermip. fr.82 Wehrli with p.92; Jacoby *ad FGRIst* 70F 54; Fougères 351 n.1. Also see A. A. I. Waisglass, "Demonax, ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΑΝΤΙΝΕΩΝ," *AJP* 77 (1956) 167-76.

¹⁸ Wehrli (*supra* n.16) 92-93, unaware of the arguments of Fougères (*supra* n.9), confuses the two meanings of *monomachia* and wishes to equate *monomachia* and *hoplomachia*. As a lawgiver of the sixth century B.C., Demonax's activity at Mantinea probably fits the pattern of one man rising to prominence to settle political unrest. See Andrew Szegedy-Maszk, "Legends of the Greek Lawgivers," *GRBS* 19 (1978) 199-209. The judicial *monomachia* must have been a part of his legislation. On the accuracy of Hermippus: Dion.Hal. *De Isaeo* 1; Joseph. *Ap.* 1.163. Ephorus wrote a *Περὶ εὐρημάτων* (*FGRIst* 70F104-06), and Demonax's invention of *hoplomachia* is probably a myth.

¹⁹ Zeus Hoplosmios: *IG* V.2 344; Arist. *Part.An.* 673a; Francis Vian, *La guerre des géants* (Paris 1952) 239; Fougères 163, 297; A. B. Cook, *Zeus* II.1 (Cambridge 1925) 290-91; Jessen, *RE* 8 (1913) 2299 s.v. "Hoplosmios." Tribe Hoplodmia: *IG* V.2 271; Fougères 163.

²⁰ Hera and Athena: Vian (*supra* n.19) 239 n.3. Hopoleas: Paus. 8.27.3; Sundwall, *RE* 8 (1913) 299 s.v.

²¹ Francis Vian, "La fonction guerrière dans la mythologie grecque," in Vernant 63.

tion of a local divinity, who was the patron of an *ὀπλιτικὴ ὄρχησις*, a dance similar to that of the Curetes and Corybantes. All such dances in his view share a common origin in defending the infant Zeus. The Mantineans allegedly employed the armed dance of the cult for the military training of their youth.²² Vian, however, connects the dance with the *Moleia* festival at Mantinea, held to commemorate the duel of Lycurgus and Areithous.²³

I am not convinced that this material tells us much about the origins of *hoplomachia* and the profession of the *hoplomachoi*. The frequent appearance of names incorporating some form of *hoplon* may make it likely that the Mantineans created something called *hoplomachia*, but this is argument by association rather than direct evidence. Forms of the epithet *hoplosmios* are found elsewhere than at Mantinea.²⁴ Moreover, the only evidence for the *Moleia* is a scholiast on Apollonius Rhodius, and nothing is said about dancing.

Armed dances vary by locality and by the divinity with which they are associated.²⁵ Although the pyrrhic dance of the Cretan Curetes was sacred to Zeus, the pyrrhic at Athens belonged to Athena and that at Sparta to the Dioscuri (Pl. *Leg.* 796b). The Cretan pyrrhic may have originated as a fertility rite without military connections, on which the myth of the Curetes protecting the infant Zeus was later grafted.²⁶ One cannot argue that all armed dances have a connection with Zeus.

Alleged graphic representations of the Mantinean dance scarcely enlighten. Séchan identified pairs of warriors on a geometric vase in the dipylon style as performers of the duel dance of the Arcadians and Mantineans, probably because a lyre-player also appears.²⁷ As we shall see, there is no evidence that the Mantinean dance involves a duel or mock combat. More recently, Lacroix has argued that the

²² Fougères 298–99, 349–50, cf. Vian (*supra* n.19) 238.

²³ *Il.* 7.137–47; schol. Ap.Rhod. 1.164; cf. Ariaethus of Tegea, *FGrHist* 316F7; Vian (*supra* n.19) 242–43 and (*supra* n.21) 63, followed by W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War* III (Berkeley 1979) 208. Actually Vian's views are not clear: in his book he associates the dance with the *Moleia*, but in the later article he connects it with the cult of Zeus Hoplosmios.

²⁴ Hera Oplosmia in Elis and Triphylia: Tzetz. ad Lycoph. *Alex.* 858. Cf. Aphrodite Hoplismene at Corinth, Sparta, and Cythera: Paus. 2.5.1, 3.15.10, cf. 3.17.5, 3.23.1; and Artemis Hoplismene at Abydos: P. R. Franke, "Artemis Hoplismene," *AA* (1963) 450–54.

²⁵ Jean-Claude Poursat, "Les représentations de danse armée dans la céramique attique," *BCH* 92 (1968) 551. Cf. Hdt. 6.129.3 and Ath. 181E where the Attic and Laconian dance figures are distinguished, and the various armed dances in Xen. *Anab.* 6.1.5–11.

²⁶ Latte 41–54; Séchan 87. The armed dance *karpeia* was also a fertility dance: Xen. *Anab.* 6.1.7–8; Hesychius s.v.

²⁷ Séchan 94–95 and in Dar.-Sag. 4.2 (1911) 1031 s.v. "Saltatio" fig.6056.

Mantinean dance appears on bronze and silver issues of Mantinea from the first half of the fourth century B.C. A lone figure, formerly interpreted as Odysseus with an oar, is now seen as a warrior in an Arcadian *pilos*, carrying two or three javelins, and with knees bent ready to spring like the Curetes or Corybantes.²⁸ Lacroix assumes the Cretan and Mantinean dances were similar, although he seems unaware of any connections between the dance and Zeus Hoplosmios.²⁹

Polybius (4.20.4–21) stresses the importance of music and dancing for education in Hellenistic Arcadia. Not all of it was military: the cult of Demeter Kidaria at Pheneus involved a fertility dance, the *kidaris*.³⁰ Only two sources, however, present any real information about the Mantinean dance. Aristoxenus of Tarentum preferred the Mantinean dance to all other national dances because of its hand movements.³¹ Xenophon (*An.* 6.1.11) gives a more detailed description. The Mantineans and Arcadians, wearing their best armor, march in rhythm to the martial lyric of a flute, sing a paean, and dance as they do in their processions to the gods. We do not know what the hand movements admired by Aristoxenus were, but Xenophon's account is echoed in Polybius (4.20.12), where he mentions the annual displays of marching to the flute and dances performed by the Arcadian youth. This type of armed march-dance is found on vases.³² One cannot say that the Mantinean dance did not involve the frantic leaps associated with the dancing of Curetes or Salii, but it seems certain that duels or mock combats were not involved.

We should also add that no *locus classicus* exists for Fougères's *ὀπλιτικὴ ὄρχησις*. Xenophon does not know this term and Aristoxenus refers to the *Μαντινικὴ ὄρχησις*. Certainly this calls into question any connections between the dance and the cult of Zeus Hoplosmios. Furthermore, if Lacroix is correct in identifying the Mantinean dance on the obverse of the coins, the reverse bears the busts of twin divinities on an altar, who could be the Dioscuri.³³

²⁸ Léon Lacroix, "Les monnaies de Mantinée et les traditions arcadiennes," *BAB* V.53 (1967) 303–07.

²⁹ A myth, first preserved in Polemon of Ilium (*FHG* III 126 fr.37; Festus p.439 Lindsay), derives the Roman Salian dance from a Salius of Mantinea recruited by Aeneas. Lacroix (*supra* n.28) 308 with additional references; Vian (*supra* n.19) 243. Vergil (*Aen.* 5.298) says he came from Tegea. Nothing certain can be argued from this myth. Cf. Elias J. Bickerman, "Origines Gentium," *CP* 47 (1952) 65–81.

³⁰ Ath. 631D; Adler, *RE* 11 (1921) 378 s.v. "Kidaria."

³¹ Ath. 22B (Fritz Wehrli, *Aristoxenus* [Basel 1945] fr.112). For the importance of hand movements in Greek dancing see Glenn R. Morrow, *Plato's Cretan City* (Princeton 1960) 306.

³² Poursat (*supra* n.25) 552–65.

³³ Lacroix (*supra* n.28) 308–09.

If one prefers to accept a connection between *hoplomachia*, the cult of Zeus Hoplosmios, and the armed dance, then surely the *hoplomachia* antedates the mid-sixth century B.C. This view, stressing that the art is older than the word, frequently occurs in the scholarly literature and cites the duel of Diomedes and Ajax at the funeral games of Patroclus (*Il.* 23.811–25) as the first known example of *hoplomachia*.³⁴ By our definition this duel is a *monomachia*.

Some would also believe that the *hoplomachia* may once have had a part in the Greek games.³⁵ A helmet found near Olympia in the early nineteenth century allegedly bore the inscription ΟΠΛΟΜΟΜΑΧΟΣ, which Boeckh (*CIG* 1541) emended to ὀπλομάχος. The helmet is lost and its date cannot be determined. The inscription appears alluring evidence when compared to Plutarch's account of an *agon* to the death near Pisa (*Mor.* 675c). Nevertheless, Plutarch labels this *agon* a *monomachia*.

The confusion manifest in scholarship concerning *monomachia*, *hoplomachia*, and the Mantinean dance should probably be attributed to making too much of the patchwork mosaic of Athenaeus. The fragments of Hermippus and Ephorus appear in 154D, followed by other fragments on *monomachia* and gladiators. A short section on dancing by kings and generals (155Bff) comes immediately thereafter. Athenaeus wrote when the Romans used the terms *monomachia* and *hoplomachia* interchangeably for gladiatorial combats, and he could not have foreseen the confusion he would engender. In any event, it is clear that *hoplomachia* has nothing to do with the Mantinean dance.

II

With the possible exception of Sparta, our knowledge of Greek military training before the fourth century B.C. is a *tabula rasa*. This is particularly true for Athens, where the date of origin of the *ephebia* remains mired in controversy but clearly not proved before *ca* 335 B.C.³⁶ Xenophon is quite explicit: no public military training existed at

³⁴ Saglio (*supra* n.7) 248; Grasberger (*supra* n.8) 141; Jüthner (*supra* n.7) 2298; Marrou (*supra* n.8) 37.

³⁵ Jüthner (*supra* n.7) 2298, *cf.* Grasberger (*supra* n.8) 141.

³⁶ See Chrysis Pélékidis, *Histoire de l'éphébie attique* (Paris 1962) 78–79; O. W. Reinmuth, *The Ephebic Inscriptions of the Fourth Century B.C.* (Leiden 1971) 1–3, 134–36, and “The Genesis of the Athenian Ephebia,” *TAPA* 83 (1952) 46–47; Pierre Vidal-Naquet, “La chasse noir et l'origine de l'éphébie athénienne,” *AnnESC* 23 (1968) 947–48. Reinmuth's date 361/0 B.C. for the alleged earliest ephebic inscription has been redated to 334/3 by F. W. Mitchel, “The So-Called Earliest Ephebic Inscription,”

Athens.³⁷ To fill this void, some have argued that pyrrhic dancing and athletics constituted military training at Athens.³⁸ The real value of dances in arms for military training is the question to which we now turn.

Many primitive peoples employ war dances to arouse the spirit to fight, to terrify the enemy, or as part of a magic rite by which they believe the enemy's strength can be neutralized. Apart from whatever can be deduced from a Cretan dance called *orsite* (Ath. 629c), perhaps an 'arouser' dance, there is no evidence that Greek armed dances had these functions.³⁹ We have seen that the Cretan pyrrhic and the Macedonian *karpeia* were fertility dances, at least initially, and the *telesias*, danced by Antiochus the Great, appears to have been after-dinner amusement.⁴⁰ Moreover, the dances described by Xenophon (*An.* 6.1.5–11) appear to have little practical military value. They are pantomimes, processional marches, or simply entertainment. An initial impression leads us to believe that the value of such armed dances as practical military training should not be taken too seriously.

Any evaluation of Greek armed dances must be regarded with great reserve, since neither the literary nor the graphic sources are sufficient to draw solid conclusions.⁴¹ Nevertheless, as we have seen, Homer, Socrates, Dio Chrysostom, and Galen all saw a direct connection between war and dancing or cited dancing as a parallel to *hoplomachia*. We should add Plutarch's emphasis on the Spartan connection between music and war and Philostratus' description of a Spartan dance, which involved avoiding and shooting missiles, leaping, and handling a shield.⁴² Three observations are pertinent: first,

ZPE 19 (1975) 233–43. Also see P. Siewert, "The Ephebic Oath in Fifth-Century Athens," *JHS* 97 (1977) 102–11.

³⁷ *Mem.* 3.12.5. See Pritchett (*supra* n.5) 211, and on the whole question of Greek military training 208–31. Ridley (*supra* n.8) has collected various interpretations of *Mem.* 3.12.5 and attempts to explain it away. Cf. Ps.-Xen. *Ath. Pol.* 2.1, Frontin. *Str.* 2.1.9, Polyaeus 4.2.7.

³⁸ Ridley (*supra* n.8) 535–47; Borthwick (1969) 388–90 and (1970) 320; Marcel Détienne, "La phalange: problèmes et controverses," in Vernant 123.

³⁹ Latte 29. Cf. Xen. *An.* 5.4.17 on the Mossynoeci and Lucian *Salt.* 18 on the Ethiopians.

⁴⁰ See n.26 *supra*; Latte 31; Ath. 630A, 155B, cf. Xen. *An.* 6.1.5–11. Séchan (99) thinks the *telesias* was an initiation dance for young men.

⁴¹ Warnecke, *RE* 4A (1932) 2247 s.v. "Tanzkunst." Poursat (*supra* n.25) writes from the point of view that the representations of the dance on vases can be decisive, while Scarpi rejects the graphic evidence completely. See Paolo Scarpi, "La pyrrhiche o le armi della persuasione," *DArch* 12 (1979) 80 n.15.

⁴² Plut. *Lyc.* 21.3–4, *Mor.* 238B; Philostr. *De gym.* 19.

the remarks of Socrates and Galen refer only to the use of dancing to improve agility; and second, the Spartan dances of Lucian (*Salt.* 10) and Philostratus are not identical—Lucian indicates a processional dance. Third, as already noted, the references to *hoplomachia* and dancing in Galen and Lucius Tarraeus show only that both were considered physical exercise.

We are best informed about the Athenian pyrrhic, which was performed nude at the Panathenaea and involved choruses from the Athenian tribes.⁴³ The tragedian Phrynichus was supposedly elected strategos for staging good pyrrhics.⁴⁴ At Athens, as with other pyrrhics associated with Athena, the dance commemorated battles of the goddess against giants.⁴⁵ Borthwick is convinced that the pyrrhic was used for military training in the 420's B.C. and emphasizes maneuvers with the shield and leaping.⁴⁶ No doubt, as Borthwick says, Homer, the staple of traditional Athenian education, influenced military training, particularly if this customarily private form of training involved attempting to imitate tactics from the *Iliad*.⁴⁷ Nevertheless, these dance figures are a far cry from the practical training of the *hoplomachoi*, and there is no evidence that the Athenian pyrrhic included mock combat between individuals or choruses.⁴⁸

Plato's pyrrhic (*Leg.* 7.815A) has elicited different views. Scarpi believes Plato has copied the Spartan pyrrhic, while Poursat argues that Plato describes an ideal warrior dance having no relation to the real Athenian pyrrhic.⁴⁹ It seems likely that Plato borrowed from the Athenian dance, since his pyrrhic resembles that of Euripides (*Andr.* 1129–36) in emphasizing leaps and avoiding imaginary missiles, and

⁴³ Lys. 24.4; Isae. 5.36; Scarpi (*supra* n.41) 78–97, who believes the pyrrhic antedates the Panathenaea and was an initiation dance for the Athenian youth. Nudity: Poursat (*supra* n.25) 564, 566–83, 586–609, *cf.* Ath. 20E–F. *Contra*, Latte 35–36.

⁴⁴ Ael. *VH* 3.8, *cf.* Suda s.v. Φρύνιχος and E. K. Borthwick, "The Dances of Philocleon and the Sons of Carcinus in Aristophanes' *Wasps*," *CQ* 18 (1968) 44–45. Plutarch (*Mor.* 747B) claims paedotribes taught the pyrrhic in the palaestrae.

⁴⁵ Borthwick (1969) 389–90 and (1970) 322–23. He has also made a case that the Thessalian dancing of Lucian *Salt.* 14 probably relates to Athena.

⁴⁶ Borthwick (1970) 320 with n.2 and "Trojan Leap and Pyrrhic Dance in Euripides' *Andromache* 1129–41," *JHS* 87 (1967) 18–23. *Cf.* Ar. *Nub.* 988–89.

⁴⁷ Ar. *Ran.* 1034–36; Borthwick (1969) 388–90. His argument for *hypaspidia* (*Il.* 13.157–58, 806–07, *cf.* Tyrt. 8.35–36) seems probable, but I find the references for *paraspestes* (Eur. *Cyc.* 5–8, *Ion* 1528–29, *cf.* Tyrt. 8.31) unconvincing.

⁴⁸ Latte 83; Poursat (*supra* n.25) 582. *Contra*, Séchan 65. The Thracian dance of Xen. *An.* 6.1.5 is the only evidence for an armed dance involving mock combat between dancers. We should also note that the hand movement called *xiphismos* (Ath. 629F, Poll. 4.99) does not indicate a military exercise or use of a sword: Latte 18, Séchan 74.

⁴⁹ Scarpi (*supra* n.41) 81; Poursat (*supra* n.25) 566 n.2.

he relates it directly to Athena (*Leg.* 796B). Plato adds, however, shooting missiles, which is not attested in the Athenian dance. The elements of Philostratus' Spartan dance coincide with Plato's pyrrhic, but Philostratus is a very late source for classical Sparta and he may have copied from Plato.

Probably the most that can be concluded from our knowledge of the pyrrhic is that this dance might have increased physical fitness, agility, and dexterity in handling a shield. We cannot say that pyrrhic dancing totally prepared an individual to fight in a phalanx. One can also ask what percentage of Athenian males of military age danced the pyrrhic? Or if Scarpi's arguments that the pyrrhic was an initiation dance are correct, how many continued to practice the pyrrhic as adults? The scanty evidence does not permit answers. Aristophanes' criticism (*Nub.* 988–89) of Athenian pyrrhic dancers, however, if a true appraisal, is surely a sad commentary on the fitness of the dancers for military service.

III

Homer's comments on dancing and war as well as Lucian's on the Thessalians arouse our curiosity. The question of possible connections between dancing and the origins of some military tactics has not been posed, and I venture an interpretation of this problem more to provoke thought than to give a definite solution.

Meriones is called a dancer when he dodges Aeneas' spear, and swerving or ducking movements to avoid missiles are common elements in the dances of Plato, Euripides, Dio Chrysostom, and Philostratus. Missile dodging could be the connection between dancing and warfare before the institution of the hoplite phalanx. Thus Lucian's *τοὺς προστάτας καὶ προαγωνιστὰς* should probably be taken as Homeric *πρόμαχοι* rather than as the first rank of a phalanx.⁵⁰

Except for Philostratus' account of the Spartan dance, marching in step is the aspect of the Lacedaemonian pyrrhic most discussed. Certainly this part of the dance reflects the new situation after the introduction of the phalanx, when synchronized movement in mass became important. Spartan marching songs were famous, but the Athenian pyrrhic also involved a rhythmic march to the beat of the

⁵⁰ *Salt.* 14; the inscriptions cited by Lucian have no parallels and are probably fictitious.

Μεταφρασμένο Κείμενο

Η οπλομαχία και οι ελληνικοί πολεμικοί χοροί.

Everett L. Wheeler

Οι Έλληνες συχνά συσχετίζουν τις εχθροπραξίες με τους χορούς.¹ Ήδη στον Όμηρο βλέπουμε τον Έκτορα να ισχυρίζεται ότι γνωρίζει πως να χορέψει τον χορό του Άρη, δηλαδή πως να μάχεται σώμα με σώμα και τον Μηριόνη να ξεχωρίζει ως χορευτής.² Σύμφωνα με τον Σωκράτη (Ath. 628F) οι καλύτεροι χορευτές είναι ομοίως και οι καλύτεροι στον πόλεμο. Ο Λουκιανός ισχυρίζεται (Salt. 14) ότι στην Θεσσαλία οι πολεμιστές της πρώτης γραμμής αποκαλούνταν προορχηστήρες. Ο Δίων ο Χρυσόστομος (2.60-61) προτείνει τον πυρρίχιο χορό στον Τραϊανό ακόμη και ως στρατιωτική εξάσκηση. Άλλες πηγές συσχετίζουν την οπλομαχία με τον χορό. Ο Λεύκιος ο Ταρραίος, κατά την μελέτη του πάνω στις πέντε κατηγορίες που αφορούν τις πρακτικές τέχνες παραθέτει μεταξύ άλλων τον χορό, την πάλη και την οπλομαχία.³ Ο Λουκιανός (Salt. 10, 21) ισχυρίζεται ότι οι νέοι Σπαρτιάτες χορεύουν αφού συμμετέχουν στην οπλομαχία και ότι οι Ιδαίοι Δάκτυλοι επέμειναν ότι ο νεαρός Άρης πρέπει να τελειοποιήσει τον χορό του πριν του διδάξουν την οπλομαχία. Ο Γαληνός θεωρεί ότι ένας γυμναστής είναι ο καλύτερος δάσκαλος για την εξάσκηση στον χορό, την οπλομαχία, το παγκράτιο και την πάλη.⁴

Παρόλο που αυτές οι αναφορές αποδεικνύουν μονάχα ότι τόσο η οπλομαχία όσο και ο χορός θεωρούνταν μορφές φυσικής άσκησης, αρκετοί ακαδημαϊκοί πιστεύουν πως η οπλομαχία αποτελούσε ένα είδος χορού ή ότι οι οπλομάχοι δίδασκαν χορό.⁵ Αυτή η σύγχυση πηγάζει από τους υποτιθέμενους συσχετισμούς της προέλευσης της οπλομαχίας και του επαγγέλματος του οπλομάχου με τον μαντινειακό ένοπλο χορό. Σε αυτήν την εργασία επιθυμώ να δείξω ότι η οπλομαχία δεν ήταν ένας χορός και ότι ο μαντινειακός χορός έχει ερμηνευθεί λανθασμένα. Το θέμα των χορών στον πόλεμο φυσικά οδηγεί στο ευρύτερο ερώτημα της αξίας τέτοιων χορών όσον αφορά την στρατιωτική άσκηση και της σχέσης ανάμεσα στους χορούς και τις στρατιωτικές τακτικές.

¹ The following will be cited by author's name alone: E. K. BORTHWICK, "Two Notes on Athena as Protectress," *Hermes* 97 (1969); "P. Oxy. 2738: Athena and the Pyrrhic Dance," *Hermes* 98 (1970); GUSTAVE FOUGERES, *Mantinee et l'Arcadie orientale* (BEF AR 169 [Paris 1898]); K U R T LA TTE, *De saltationibus Graecorum* (Giessen 1913); LOUIS SECHAN, *La danse grecque antique* (Paris 1930); J.-P. VERNANT, ed., *Problemes de la guerre en Grece ancienne* (Paris 1968).

² II. 7.238-41, 16.617-18, cf Lucian Salt. 8, and E. K. Borthwick, "Notes on the Plutarch De Musica and the Cheiron of Pherecrates," *Hermes* 96 (1968) 64 n.l.

³ In *Grammatici Graeci* I.3 III.

⁴ Galen, *De sanitate tuenda* 2.11-12 (VI 146-56K.).

⁵ Sechan 64; W. Kendrick Pritchett, *The Greek State at War II* (Berkeley 1974) 216-17; Philippe Borgeaud, *Recherches sur le dieu Pan* (Bibl.Helv.Rom. 17 [Rome 1979]) 40; and Fougères, Vian, and Lacroix in nn.21-22, 28 infra.

I.

Οι οπλομάχοι είναι ευρέως γνωστοί από τους Σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα.⁶ Αυτοί ήταν ουσιαστικά στρατιωτικοί σοφιστές, πλανόδιοι δάσκαλοι στρατιωτικών τεχνών, ενεργοί στην Αθήνα από τα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και κατά την διάρκεια του τέταρτου π.Χ. αιώνα, μέχρι που η τέχνη τους καθιερώθηκε ως μέρος της αθηναϊκής εφηβείας και η οπλομαχία έγινε ένα συνηθισμένο μάθημα στα γυμνάσια σχεδόν παντού κατά την ελληνιστική περίοδο.⁷ Εκτός από τακτικές και ευρύτερα θέματα στρατηγικής (στρατηγικά), οι οπλομάχοι δίδασκαν οπλομαχία (Pl. Euthyd. 273c).

Δεν έχει επιβιώσει κανένας σαφής ορισμός της οπλομαχίας από κάποια αρχαία πηγή. Οι ορισμοί που βρίσκονται στις σύγχρονες επιστημονικές πηγές βασίζονται σε υπερβολικό βαθμό σε ελληνιστικά και ρωμαϊκά στοιχεία, περιόδους δηλαδή κατά τις οποίες η οπλομαχία είχε καθιερωθεί στην δημόσια εκπαίδευση και την δημόσια άθληση.⁸ Θα πρέπει να ξεχωρίσουμε την οπλομαχία από την μονομαχία. Η τελευταία υποδηλώνει την διαμάχη μεταξύ δύο πρωταθλητών ή την δικαστική διαμάχη με την έννοια της δίκης με μάχη.⁹ Οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τους όρους ως ισοδύναμους για τους αγώνες των μονομάχων, αλλά είναι σημαντικό, όπως έχει υπογραμμίσει ο Louis Robert, ότι ο οπλομάχος δεν εμφανίζεται ποτέ ως όρος για τον μονομάχο στην ελληνική Ανατολή.¹⁰ Ο όρος «οπλομαχία» υποδηλώνει ότι κάποιος μάχεται με τη χρήση βαρέων αρμάτων. Ο στρατηγός Νικίας παρατηρεί ότι αυτή η άσκηση αυξάνει την δύναμη ενός στρατιώτη, του παρέχει εξάσκηση στην χρήση του όπλου του και θα τον βοηθήσει στην επίθεση ή την οπισθοχώρηση αφού σπάσουν οι σειρές της φάλαγγας. Αυτές οι ικανότητες ήταν σημαντικές για κάθε οπλίτη.¹¹

II.

Όσο προφανείς και να φαίνονται αυτού του είδους οι οδηγίες, αποτελούσαν αυτό από το οποίο οι Έλληνες έτειναν να αποκομίζουν γνώσεις για τους οπλίτες.¹² Ο Marrou συνέκρινε

⁶ Pl. Lach. 179E-84c, Euthyd. 271B-73c; Xen. Mem. 3.1, cf. Cyr. 1.6.12-14.

⁷ Arist. A th. Pol. 42.3; E. Saglio, "Hoplomachia," Dar.-Sag. 3 (1899) 248-49; J. Ithner, RE 8 (1913) 2298-99 s. v. "Hoplomachie." I examine the history of the hoplomachoi in more detail in "The Hoplomachoi and Vegetius' Spartan Drillmasters," Chiron 13 (1983). On the significance of the hoplomachoi for the beginnings of Western military theory see my "The Origins of Military Theory in Ancient Greece and China," International Commission of Military History, Acta 5, Bucarest 1980 (Bucharest 1981) 74-79. Cf. Adolf Bauer, "Die Anfänge der Kriegswissenschaft," Zeitschrift für allgemeine Geschichte 3 (1886) 1-12, and Die griechischen Antiquitäten: die Krieger/antiquitäten (Munich 1893) 273-78; I am preparing a more detailed discussion of this topic.

⁸ Saglio (supra n.7); Lorenz Grasberger, Erziehung und Unterricht im k/assischen A/- tertum III (Würzburg 1881) 139-41; H. I. Marrou, A History of Education in Antiquity (New York 1956) 37; J. Ithner (supra n.7) 2298; R. T. Ridley, "The Hoplite as Citizen: Athenian Military Institutions in their Social Contexts," AntCl 78 (1979) 528 n.59.

⁹ Duel of champions: Hdt. 1.82, 6.92.3, 9.26.3-5; Diod. 4.58.2-4; Chrysostomus FGrHist 287F2; Strabo 8.3.33 (Ephorus FGrHist 70F15); J. I. Glick, "Reveling and Monomachy as Battle-Preludes in Ancient Warfare," AClass 7 (1964) 25-31; A. MacC. Armstrong, "Trial by Combat among the Greeks," G&R 19 (1950) 73-79; for Roman use of monomachia in this sense see William V. Harris, War and Imperialism in Republican Rome (Oxford 1979) 38-39; judicial duel: Fougères 351-52.

¹⁰ Georges Laflaye, "Gladiator," Dar.-Sag. 2.2 (1896) 1563; Louis Robert, Les gladiateurs dans l'orient grec (Paris 1940) 65.

¹¹ Pl. Lach. 181E-82B. Raoul Lonis, Guerre et religion en Grèce à l'époque classique (Paris 1979) 35. Pritchett (supra n.5) takes Nicias' comments to imply dancing.

¹² 1. K. Anderson, Military Theory and Practice in the Age of Xenophon (Berkeley 1970) 84-87.

την οπλομαχία με την ξιφασκία και χωρίς καμία αμφιβολία οι οπλομάχοι μπορούσαν να διδάξουν «τεχνικές της τέχνης» άγνωστες στην πλειοψηφία των πολιτών.¹³ Ο Πολύβιος (2.65.11) κάνει μια νύξη στις αμυντικές ικανότητες που διδάσκονταν από αυτούς τους στρατιωτικούς σοφιστές, όταν συγκρίνει την χρήση του εδάφους για την στάθμευση του στρατοπέδου του Κλεομένη Γ' στην Σελλασία με την άμυνα των καλών οπλομάχων. Οι ποιητές των ελληνιστικών χρόνων υποστηρίζουν κατά πολύ τα ίδια: ο νεαρός Ηρακλής διδάχθηκε την οπλομαχία από τον Κάστορα (Apolloclod. Bibl. 2.4.9), και ο Θεόκριτος διευκρινίζει συγκεκριμένα ότι αυτή η διδασκαλία συμπεριλαμβάνει όχι μόνο το πώς να καρφώσει κανείς έναν αντίπαλο με τη λόγχη, αλλά και το πώς να αποκρούει ξιφισμούς.¹⁴

Οι οπλομάχοι διοργάνωναν δημόσιες επιδείξεις της τέχνης τους, σαν άλλοι σοφιστές, για επαγγελματικούς λόγους. Αυτές οι δημόσιες επιδείξεις, όπως για παράδειγμα στον διάλογο του Λάχη, θα έπρεπε να διαχωρίζονται από τα μαθήματα τους σε μαθητές που υπογραμμίζει ο Ξενοφών (Mem. 3.1). Τα αποδεικτικά στοιχεία είναι πενιχρά για να αποδείξει κανείς το αν οι αγώνες οπλομαχίας στον Πλάτωνα (Leg. 833E) αποτελούν ακριβή εικόνα μιας δημόσιας οπλομαχίας. Ο Πλάτων περιγράφει αγώνες ενός εναντίον ενός, δύο εναντίον δύο και ομάδων των δέκα η καθεμία, στους οποίους οι οπλομάχοι καθορίζουν τους κανόνες για τα χτυπήματα για να επιβληθούν ή να αποφύγουν ώστε να νικήσουν. Η εξάσκηση στα όπλα και οι ικανότητες αυτόνομης επίθεσης και άμυνας συνεπώς φαίνεται να αποτελούν την σημασία της οπλομαχίας.

Οι ρίζες της διδασκαλίας της οπλομαχίας είναι σαφώς αρκαδικές. Οποιαδήποτε Αθηναϊκή προέλευση μπορεί να απορριφθεί με συνοπτικές διαδικασίες. Ο Ζηνόδοτος Θεόφιλος καταγράφει ότι η Αθηναία δίδαξε την οπλομαχία στον Φάλαγγα, τον δίδυμο αδερφό της Αράχνης. Και οι δύο μεταμορφώθηκαν σε φίδια εξαιτίας της αιμομιξίας τους και καταβροχθίστηκαν από τα παιδιά τους.¹⁵ Ο Αθήναιος (154D) διατήρησε αποσπάσματα από τον Έρμιππο και τον Έφορο που είναι πιο κατατοπιστικά:¹⁶

Ἑρμιππος δ' ἐν α' περὶ νομοθετῶν τῶν μονομαχοῦντων εὐρετὰς ἀποφαίνει Μαντινεῖς Δημῶνακτος ἐνὸς τῶν πολιτῶν συμβουλευσαντος, καὶ ζηλωτὰς τούτων γενέσθαι Κυρηναίους. Ἐφορος δ' ἐν ἕκτῃ ἱστοριῶν ἥσκουν, φησί, τὰ πολεμικὰ οἱ Μαντινεῖς καὶ Ἀρκάδες, τὴν τε στολὴν τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν ὄπλισιν τὴν ἀρχαίαν ὡς εὐρόντων ἐκείνων ἔτι καὶ νῦν Μαντινικὴν ἀποκαλοῦσι. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὀπλομαχίας μαθήσεις ἐν Μαντινείᾳ πρῶτον εὐρέθησαν Δημέου τὸ τέχνημα καταδείξαντος.

¹³ Marrou (supra n.8) 37.

¹⁴ The remainder of Theocritus' account of Castor's instruction (127-29) does not constitute aspects of hoplomachia: organizing a phalanx and commanding cavalry (if the latter is understood as creating formations) are tactics. Estimating the size of an attacking enemy unit, however, belongs not to tactics but to strategika, the highest level of affairs in the ancient concept of the command structure.

¹⁵ FHG IV 516 fr.5. Müller dates Theophilus under Ptolemy Euergetes, but Jacoby (ad FGrHist 296), who does not include this fragment, leaves the date open.

¹⁶ Fritz Wehrli, Hermippos der Kallimacheer (Basel 1974) fr.83, cf 82; FHG III 35 fr.I; Ephorus FGrHist 70F54. We should note that the text quoted is that of Gulick in the Loeb edition (1951). Gulick has rejected with good reason Kaibel's emendation (Leipzig 1887) KafJEUet<; for IJ.U.fJT,UW; in the final sentence. The emendation has no support in the manuscripts.

Ο Δημόναξ και ο Δημέας είναι κατά πάσα πιθανότητα το ίδιο πρόσωπο και ταυτίζονται με τον Δημόνακα που στάλθηκε κατόπιν χρησμού του μαντείου των Δελφών στην Κυρήνη για να τακτοποιήσει τις υποθέσεις του περίπου το 500 π.Χ.¹⁷ Η δικαστική μονομαχία που καθιέρωσε ο Δημόναξ δεν μας ενδιαφέρει, αλλά ο Έφορος επισημαίνει ότι η μύηση στην οπλομαχία έχει τις ρίζες της στη Μαντινεία στα μέσα του 6^{ου} π.Χ. αι.¹⁸

Θα μπορούσαν να παρατεθούν και άλλα αποδεικτικά στοιχεία ώστε να υποστηριχθεί η άποψη του Εφόρου. Ο Πausanίας καταγράφει ένα αρκαδικό μύθο σύμφωνα με τον οποίο ο Οπλόδαμος και άλλοι γίγαντες προστάτευσαν την Ρέα από τον Κρόνο κάπου κοντά στο όρος Θαυμάσιον όταν ήταν έγκυος στον Δία (8.32.5, 36.2). Υπήρχε ένας βωμός του Διός του Οπλόσμιου στο Μεθύδριον και ίσως να υπήρχε επίσης και στην Μαντινεία, όπου μία από τις πέντε φυλές αποκαλούνταν Οπλόδμια.¹⁹ Ομοίως η Ήρα και η Αθηνά έχουν το επίθετο Οπλόσμια στη Μαντινεία και ο μαντίνειος οικιστής κατά την ίδρυση της Μεγαλόπολης ονομαζόταν Οπόλεας.²⁰

Κάποιοι προσπάθησαν να αναλύσουν περαιτέρω αυτό το στοιχείο. Ο Βιανός ισχυρίζεται ότι ο Οπλόδαμος και οι γίγαντες έγιναν οι στρατιωτικοί διδάσκαλοι του Δία. Συνεπώς η οπλομαχία αποτελούσε μία τελετουργική μάχη, ένα μέρος του βωμού του Δία του Οπλόσμιου και ένα μέσο για να μυηθεί η νεολαία στην πολεμική τάξη.²¹ Ο Fougères πιστεύει ότι ο Οπλόσμιος Δίας έχει αφομοιώσει μια τοπική θεότητα, που ήταν η προστάτιδα της οπλιτικής όρχησης, ενός χορού όμοιου με αυτόν των Κουρητών και των Κορυβάντων. Όλοι αυτοί οι χοροί κατά την άποψη του έχουν κοινή προέλευση και αποσκοπούσαν στην προστασία του Δία όταν ήταν βρέφος. Φημολογείται πως οι Μαντίνειοι χρησιμοποιούσαν αυτόν τον πολεμικό χορό για την στρατιωτική εξάσκηση των νέων.²² Ο Βιανός ωστόσο συνδέει τον χορό με τον εορτασμό των μωλείων στην Μαντινεία, που διεξαγόταν στην μνήμη της μονομαχίας του Λυκούργου με τον Αριήθοο.²³

Δεν είμαι πεπεισμένος ότι όλα αυτά μας εξηγούν αρκετά για την προέλευση της οπλομαχίας και του επαγγέλματος των οπλομάχων. Η συχνή εμφάνιση ονομάτων που εμπεριέχουν κάποια μορφή της λέξης «όπλον» μπορεί να δείχνει ότι ίσως οι Μαντίνειοι δημιούργησαν κάτι που αποκαλείται οπλομαχία, αλλά αυτό είναι ένα επιχείρημα που προκύπτει πιο πολύ μέσω της συσχέτισης παρά από άμεσα στοιχεία. Μορφές του επιθέτου

¹⁷ Hdt. 4.161; Diod. 8.30.2; Hermip. fr.82 Wehrli with p.92; Jacoby ad FGrHist 70F 54; Fougères 351 n.1. Also see A. A. I. Waisglass, "Demonax, BAI.IAEYI: MANTINEFIN," AJP 77 (1956) 167-76.

¹⁸ Wehrli (supra n.16) 92-93, unaware of the arguments of Fougères (supra n.9), confuses the two meanings of monomachia and wishes to equate monomachia and hoplomachia. As a lawgiver of the sixth century B.C., Demonax's activity at Mantinea probably fits the pattern of one man rising to prominence to settle political unrest. See Andrew Szegedy-Maszak, "Legends of the Greek Lawgivers," GRBS 19 (1978) 199-209. The judicial monomachia must have been a part of his legislation. On the accuracy of Hermippus: Dion.Hal. De Isaeo 1; Joseph. Ap. 1.163. Ephorus wrote a DEPT EVPT/- ~TWIJ (FGrHist 70F104-06), and Demonax's invention of hoplomachia is probably a myth.

¹⁹ Zeus Hoplosmios: IG V.2 344; Arist. Part.An. 673a; Francis Vian, La guerre des geants (Paris 1952) 239; Fougères 163, 297; A. B. Cook, Zeus 11.1 (Cambridge 1925) 290-91; Jessen, RE 8 (1913) 2299 s. v. "Hoplosmios." Tribe Hoplodmia: IG V.2 271; Fougères 163.

²⁰ Hera and Athena: Vian (supra n.19) 239 n.3. Hopoleas: Paus. 8.27.3; Sundwall, RE 8 (1913) 299 s. v.

²¹ Francis Vian, "La fonction guerriere dans la mythologie grecque," in Vernant 63.

²² Fougères 298-99, 349-50, cf Vian (supra n.19) 238

²³ Il. 7.137-47; schol. Ap.Rhod. I.164; cf Ariaethus of Tegea, FGrHist 316F7; Vian (supra n.19) 242-43 and (supra n.20) 63, followed by W. Kendrick Pritchett, The Greek State at War III (Berkeley 1979) 208. Actually Vian's views are not clear: in his book he associates the dance with the Moleia, but in the later article he connects it with the cult of Zeus Hoplosmios.

οπλόσμιος υπάρχουν και σε άλλα μέρη πέραν της Μαντινείας.²⁴ Επιπλέον, το μόνο στοιχείο που υπάρχει για τα Μωλεία είναι ένας σχολιαστής του Απολλώνιου του Ρόδιου και δεν αναφέρεται τίποτα για τον χορό.

Οι πολεμικοί χοροί ποικίλουν ανάλογα με το μέρος και την θεότητα με την οποία συσχετίζονται.²⁵ Παρόλο που ο πυρρίχιος χορός των Κουρητών ήταν αφιερωμένος στον Δία, ο πυρρίχιος στην Αθήνα αφιερονόταν στην Αθηνά και αυτός στην Σπάρτη ήταν αφιερωμένος στους Διόσκουρους (Pl. Leg. 7968). Ο κρητικός πυρρίχιος υπάρχει περίπτωση να έχει τις ρίζες του σε ένα έθιμο γονιμότητας χωρίς να έχει καμία στρατιωτική συσχέτιση. Για αυτόν τον χορό δημιουργήθηκε αργότερα ο μύθος των Κουρητών που προστάτευαν τον Δία σε βρεφική ηλικία.²⁶ Το γεγονός ότι όλοι οι πολεμικοί χοροί έχουν κάποια σχέση με τον Δία, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί.

Κάποιες γραφικές αναπαραστάσεις που θεωρείται ότι απεικονίζουν τον μαντινειακό χορό είναι ελάχιστα διαφωτιστικές. Ο Sechan συμπέρανε ότι ζεύγη πολεμιστών σε ένα γεωμετρικό αγγείο που είχε τη μορφή δίπυλου, δίνουν μια παράσταση του μονομαχικού χορού των Αρκάδων και των Μαντινείων και μάλλον κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα επειδή εμφανίζεται και κάποιος να παίζει λύρα.²⁷ Όπως μπορούμε να δούμε, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι ο μαντινειακός χορός εμπεριέχει μονομαχίες ή αναπαραστάσεις μάχης. Πιο πρόσφατα, ο Lacroix υποστήριξε ότι ο μαντινειακός χορός εμφανίζεται σε μπρούτζινα και ασημένια νομίσματα της Μαντινείας από το πρώτο μισό του 4^{ου} π.Χ. αι. Μια μοναχική φιγούρα, που στο παρελθόν είχε θεωρηθεί ότι απεικονίζει τον Οδυσσέα με ένα κουπί, πλέον θεωρείται ότι απεικονίζει έναν πολεμιστή με αρκαδικό «πίλο» που κουβαλάει δύο ή τρία ακόντια και έχει τα γόνατα λυγισμένα σαν να είναι έτοιμος να τρέξει όπως οι Κουρήτες ή οι Κορύβαντες.²⁸ Ο Lacroix θεωρεί τους κρητικούς και τους μαντινειακούς χορούς παρόμοιους, παρόλο που φαίνεται να μην γνωρίζει εμπεριστατωμένα αν υπάρχει οποιαδήποτε σύνδεση ανάμεσα στον χορό και τον Οπλόσμιο Δία.²⁹

Ο Πολύβιος (4.20.4-20) τονίζει την σημασία της μουσικής και του χορού στην εκπαίδευση στην Αρκαδία κατά την ελληνιστική περίοδο. Δεν ήταν όλοι οι χοροί στρατιωτικοί: στην λατρεία της Κιδαρίας Δήμητρας στην Φενεό εντασσόταν ένας χορός για την γονιμότητα με την ονομασία κίδαρις.³⁰ Μόνο δύο πηγές ωστόσο παρέχουν τις όποιες αληθινές πληροφορίες για τον μαντινειακό χορό. Ο Αριστόξενος ο Ταραντίνιος προτιμούσε τον μαντινειακό χορό από όλους τους άλλους εθνικούς χορούς εξαιτίας των κινήσεων των

²⁴ Hera Oplosmia in Elis and Triphylia: Tzetz. ad Lycoph. Alex. 858. Cf Aphrodite Hoplismene at Corinth, Sparta, and Cythera: Paus. 2.5.1, 3.15.10, cf 3.17.5, 3.23.1; and Artemis Hoplismene at Abydos: P. R. Franke, "Artemis Hoplismene," AA (1963) 450-54.

²⁵ Jean-Claude Poursat, "Les representations de danse armee dans la ceramique attique," BCH 92 (1968) 551. Cf Hdt. 6.129.3 and Ath. 181E where the Attic and Laconian dance figures are distinguished, and the various armed dances in Xen. Anab. 6.1.5-11.

²⁶ Latte 41-54; Sechan 87. The armed dance karpeia was also a fertility dance: Xen. Anab. 6.1.7-8; Hesychius s. v

²⁷ Sechan 94-95 and in Dar.-Sag. 4.2 (1911) 1031 s.v. "Saltatio" fig.6056.

²⁸ Leon Lacroix, "Les monnaies de Mantinee et les traditions arcadiennes," BAB V.53 (1967) 303-07.

²⁹ A myth, first preserved in Polemon of Ilium (FHG III 126 fr.37; Festus p.439 Lindsay), derives the Roman Salian dance from a Salius of Mantinea recruited by Aeneas. Lacroix (supra n.28) 308 with additional references; Vian (supra n.19) 243. Vergil (Aen. 5.298) says he came from Tegea. Nothing certain can be argued from this myth. Cf Elias J. Bickerman, "Origines Gentium," CP 47 (1952) 65-81.

³⁰ Ath. 631D; Adler, RE 11 (1921) 378 s.v. "Kidaria."

χειρών.³¹ Ο Ξενοφών (Απ. 6.1.10) μας δίνει μια πιο λεπτομερή περιγραφή. Οι Μαντινέιοι και οι Αρκάδες, φορώντας την καλύτερη πανοπλία τους, παρελαύνουν στο ρυθμό μιας στρατιωτικής μελωδίας που βγαίνει από μια φλογέρα, τραγουδούν έναν παιάνα και χορεύουν όσο κάνουν την πομπή τους προς τους θεούς. Δεν γνωρίζουμε ποιες είναι οι κινήσεις των χειρών που θαύμαζε ο Αριστόξενος, αλλά η άποψη του Ξενοφώντα φαίνεται ότι βρίσκει σύμφωνο και τον Πολύβιο (4.20.12), ο οποίος αναφέρει τις ετήσιες παρελάσεις υπό τον ήχο της φλογέρας και τους χορούς που παρουσίαζαν οι νέοι Αρκάδες. Αυτός ο συνδυασμός ένοπλης παρέλασης-χορού εντοπίζεται σε αγγεία.³² Δεν μπορεί να πει κανείς ότι ο μαντινειακός χορός δεν συμπεριλάμβανε τα φρενήρη βήματα που σχετιζόνταν με τον χορό των Κουρητών ή των *Salii*, αλλά είναι βέβαιο ότι δεν συμπεριλάμβανε αναπαραστάσεις μονομαχιών ή μάχης.

Θα πρέπει επίσης να προσθέσουμε ότι δεν υπάρχει κανένας *locus classicus* για την οπλική όρχηση του Fougères. Ο Ξενοφών δεν γνωρίζει αυτόν τον όρο και ο Αριστόξενος αναφέρεται στην Μαντινειακή όρχηση. Σίγουρα όλο αυτό οδηγεί σε αμφισβήτηση κάποιας σύνδεσης ανάμεσα στον χορό και την λατρεία του Οπλόσμιου Δία. Επιπλέον, εάν ο Lacroix έχει δίκιο στην αναγνώριση του Μαντινειακού χορού στον εμπροσθότυπο των νομισμάτων, ο οπισθότυπος φέρει τις προτομές κάποιων δίδυμων θεοτήτων σε βωμό που θα μπορούσαν να είναι οι Διόσκουροι.³³

Αν κάποιος επιλέγει να δεχτεί μια κάποια σύνδεση ανάμεσα στην οπλομαχία, την λατρεία του Οπλόσμιου Δία και τους πολεμικούς χορούς, τότε είναι σίγουρο ότι η οπλομαχία προηγείται του 6^{ου} π.Χ. αι. Η άποψη αυτή με την οποία τονίζεται ότι η τέχνη είναι πιο παλιά από την λέξη, συχνά γίνεται αισθητή στην επιστημονική βιβλιογραφία και αναφέρει την μονομαχία του Διομήδη με τον Αίαντα στους αγώνες κατά την κηδεία του Πάτροκλου (Il. 23.811-25) ως το πρώτο γνωστό παράδειγμα οπλομαχίας.³⁴ Με τον ορισμό που έχουμε δώσει εμείς αυτή η μάχη αποτελεί μονομαχία.

Κάποιοι επίσης θα πίστευαν ότι η οπλομαχία ίσως θα ήταν κάποια στιγμή μέρος των ολυμπιακών αγώνων.³⁵ Μια περικεφαλαία που βρέθηκε κοντά στην Ολυμπία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα φημολογείται πως έφερε την επιγραφή ΟΠΛΟΜΑΧΟΣ, την οποία ο Boeckh (CIG 1541) τροποποίησε σε οπλομάχος. Η περικεφαλαία χάθηκε και η χρονολογία προέλευσης της δεν μπορεί να διευκρινιστεί. Η επιγραφή φαίνεται να αποτελεί δελεαστικό στοιχείο αν συγκριθεί με την εξήγηση του Πλούταρχου για έναν αγώνα μέχρι θανάτου κοντά στην Πίζα (Mor. 675c). Εντούτοις, ο Πλούταρχος ονομάζει αυτόν τον αγώνα «μονομαχία». Η σύγχυση που εκδηλώνεται στην μελέτη που αφορά την μονομαχία, την οπλομαχία και τον μαντινειακό χορό θα πρέπει πιθανώς να αποδοθεί στην υπερβολική σημασία που δόθηκε στο μωσαϊκό του Αθήναιου. Τα αποσπάσματα του Ερμίππου και του Εφόρου εμφανίζονται στο 154D, και ακολουθούνται από άλλα αποσπάσματα για τη μονομαχία και τους μονομάχους. Ένα σύντομο τμήμα για το χορό που εκφραζόταν από βασιλείς και στρατηγούς (155Bff) ακολουθεί αμέσως μετά. Ο Αθήναιος έγραψε όταν οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τους όρους μονομαχία και οπλομαχία εναλλακτικά για τις μονομαχίες, και θα μπορούσε να μην έχει προβλέψει την σύγχυση που θα προκαλούσε. Σε

³¹ Ath. 22B (Fritz Wehrli, Aristoxenus [Basel 1945] fr.112). For the importance of hand movements in Greek dancing see Glenn R. Morrow, *Plato's Cretan City* (Princeton 1960) 306.

³² Poursat (supra n.25) 552-65.

³³ Lacroix (supra n.28) 308-09.

³⁴ Saglio (supra n.7) 248; Grasberger (supra n.8) 141; Jiithner (supra n.7) 2298; Marrou (supra n.8) 37.

³⁵ Jiithner (supra n.7) 2298, cf. Grasberger (supra n.8) 141

κάθε περίπτωση είναι σαφές ότι η οπλομαχία δεν έχει καμία σχέση με τον μαντινειακό χορό.

Με πιθανή εξαίρεση την περίπτωση της Σπάρτης, οι γνώσεις μας για την στρατιωτική εξάσκηση των Ελλήνων πριν από τον 4^ο π.Χ. αιώνα αποτελούν *tabula rasa*. Αυτό ισχύει συγκεκριμένα για την Αθήνα, όπου η χρονολογία προέλευσης της εφηβείας παραμένει βυθισμένη στην αμφισβήτηση αλλά είναι αποδεδειγμένα ξεκάθαρο ότι δεν χρονολογείται πριν περίπου το 335 Μ.Χ.³⁶ Ο Ξενοφών είναι ξεκάθαρος: δεν υπήρχε καμία δημόσια στρατιωτική εκπαίδευση στην Αθήνα.³⁷ Για να καλυφθεί αυτό το κενό, κάποιοι υποστήριξαν ότι ο πυρρίχιος χορός και τα αθλήματα αποτελούσαν την στρατιωτική εκπαίδευση εκεί.³⁸ Το ερώτημα στο οποίο θα στραφούμε στο εξής είναι η πραγματική αξία των πολεμικών χορών για την στρατιωτική εξάσκηση.

Πολλοί πρωτόγονοι λαοί χρησιμοποιούσαν τους πολεμικούς χορούς για να αφυπνίσουν το πνεύμα ώστε να πολεμήσουν, να τρομοκρατήσουν τον εχθρό ή ως μέρος μιας μαγικής τελετής με την οποία πίστευαν ότι η δύναμη του εχθρού μπορεί να εξουδετερωθεί. Πέραν των όσων μπορούν να συναχθούν από έναν κρητικό χορό με το όνομα «ορσίτης» (Ath. 629c), που είναι ίσως ένας χορός «αφυπνισμού», δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι οι ελληνικοί πολεμικοί χοροί είχαν αυτή την λειτουργία.³⁹ Έχουμε δει ότι ο κρητικός πυρρίχιος και η μακεδονική καρπεία ήταν χοροί της γονιμότητας, τουλάχιστον αρχικά και ο τελεσίας, που χορεύτηκε από τον Αντίοχο τον Μέγα, φαίνεται να αποτελεί ένα είδος διασκέδασης μετά το δείπνο.⁴⁰ Επιπλέον, οι χοροί που περιγράφει ο Ξενοφών (An. 6.1.5-10) φαίνεται να έχουν μικρή πρακτική στρατιωτική αξία. Πρόκειται για παντομίμες, πομπικές πορείες ή απλώς ψυχαγωγία. Μια πρώτη εντύπωση μας οδηγεί στο να πιστέψουμε ότι η αξία τέτοιων πολεμικών χορών ως πρακτική στρατιωτική άσκηση δεν θα έπρεπε να λαμβάνεται υπόψιν και πολύ στα σοβαρά.

Κάθε αξιολόγηση των ελληνικών πολεμικών χορών πρέπει να αντιμετωπίζεται με μεγάλη επιφύλαξη, καθώς ούτε οι λογοτεχνικές ούτε οι γραφικές πηγές παρκούν για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.⁴¹ Παρ' όλα αυτά, όπως είδαμε, ο Όμηρος, ο Σωκράτης, ο Δίων ο Χρυσόστομος και ο Γαληνός, όλοι επιδεικνύουν μια άμεση σύνδεση ανάμεσα στον πόλεμο και τον χορό ή παραθέτουν τον χορό ως παράλληλο της οπλομαχίας. Θα πρέπει να

³⁶ See Chrysis Pelekidis, *Histoire de l'éphébie attique* (Paris 1962) 78-79; O. W. Reinmuth, *The Ephebic Inscriptions of the Fourth Century B.C.* (Leiden 1971) 1-3, 134-36, and "The Genesis of the Athenian Ephebia," *TAPA* 83 (1952) 46-47; Pierre Vidal-Naquet, "La chasse noir et l'origine de l'éphébie athenienne," *AnnESe* 23 (1968) 947-48. Reinmuth's date 361/0 B.C. for the alleged earliest ephebic inscription has been redated to 334/3 by F. W. Mitchel, "The So-Called Earliest Ephebic Inscription," *ZPE* 19 (1975) 233-43. Also see P. Siewert, "The Ephebic Oath in Fifth-Century Athens," *JHS* 97 (1977) 102-11.

³⁷ Mem. 3.12.5. See Pritchett (*supra* n.5) 211, and on the whole question of Greek military training 208-31. Ridley (*supra* n.8) has collected various interpretations of Mem. 3.12.5 and attempts to explain it away. Cf. Ps.-Xen. Ath. Pol. 2.1, Frontin. Str. 2.1.9, Polyaeus 4.2.7.

³⁸ Ridley (*supra* n.8) 535-47; Borthwick (1969) 388-90 and (1970) 320; Marcel Detienne, "La phalange: problemes et controverses," in Vernant 123.

³⁹ Latte 29. Cf. Xen. An. 5.4.17 on the Mossynoeci and Lucian Salt. 18 on the Ethiopians.

⁴⁰ See n.26 *supra*; Latte 31; Ath. 630A, 155B, cf. Xen. An. 6.1.5-11. Sechan (99) thinks the *telesias* was an initiation dance for young men.

⁴¹ Warnecke, *RE* 4A (1932) 2247 s. v. "Tanzkunst." Poursat (*supra* n.25) writes from the point of view that the representations of the dance on vases can be decisive, while Scarpi rejects the graphic evidence completely. See Paolo Scarpi, "La pyrrhiche o le armi della persuasione," *DArch* 12 (1979) 80 n.15.

προσθέσουμε την έμφαση που δίνει ο Πλούταρχος στην σπαρτιατική σύνδεση ανάμεσα στην μουσική και τον πόλεμο και την περιγραφή του Φιλόστρατου όσον αφορά έναν σπαρτιατικό χορό, ο οποίος συμπεριλάμβανε την αποφυγή και την ρίψη βλημάτων, πηδήματα, και τον χειρισμό ασπίδας.⁴² Έτσι προκύπτουν τρεις εύστοχες παρατηρήσεις: πρώτον, οι παρατηρήσεις του Σωκράτη και του Γαληνού αναφέρονται μόνο στη χρήση του χορού για να βελτιώσουν την ευκινησία, δεύτερον, οι σπαρτιατικοί χοροί του Λουκιανού (Salt. 10) και του Φιλόστρατου δεν είναι πανομοιότυποι. Ο Λουκιανός αναφέρει έναν χορό σε μορφή πομπής. Τρίτον, όπως έχει ήδη σημειωθεί, οι αναφορές στην οπλομαχία και στον χορό στον Γαληνό και τον Λούκιο Ταρραίο δείχνουν μόνο ότι και οι δύο θεωρούνταν σωματική άσκηση. Μας πληροφορούν επίσης καλύτερα για τον αθηναϊκό πυρρίχιο, ο οποίος εκτελείτο στα Παναθήναια με τον χορευτή γυμνό και με συμμετοχή χορών από τις Αθηναϊκές φυλές.⁴³

Ο τραγωδός Φρόνιχος υποτίθεται ότι εξελέγη στρατηγός επειδή ανέβαζε καλούς πυρρίχιους.⁴⁴ Στην Αθήνα, όπως και με άλλους πυρρίχιους που σχετίζονται με την Αθηνά, ο χορός μνημόνευε μάχες της θεάς ενάντια των γιγάντων.⁴⁵ Ο Borthwick είναι πεπεισμένος ότι ο πυρρίχιος χρησιμοποιούταν για στρατιωτική άσκηση περί το 420 π.Χ. και δίνει έμφαση στους ελιγμούς με την ασπίδα και ταάλματα.⁴⁶ Χωρίς αμφιβολία, όπως λέει ο Borthwick, ο Όμηρος με τα έργα του, το βασικό δηλαδή στοιχείο της παραδοσιακής αθηναϊκής εκπαίδευσης, επηρέασε τη στρατιωτική εκπαίδευση, ιδίως αν αυτή η συνήθως ιδιωτική μορφή εκπαίδευσης περιελάμβανε την προσπάθεια μίμησης τακτικών από την Ιλιάδα.⁴⁷ Παρ' όλα αυτά, αυτές οι χορευτικές φιγούρες απέχουν πολύ από την πρακτική εξάσκηση των οπλομάχων, και δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι ο αθηναϊκός πυρρίχιος περιλάμβανε κάποια αναπαράσταση μάχης μεταξύ ατόμων ή χορών.⁴⁸

Ο πυρρίχιος του Πλάτωνα (Leg. 7.815A) έχει προκαλέσει διαφορετικές απόψεις. Ο Scarpi πιστεύει ότι ο Πλάτωνας αντέγραψε τον σπαρτιατικό πυρρίχιο, ενώ ο Poursat υποστηρίζει ότι ο Πλάτων περιγράφει έναν ιδανικό πολεμικό χορό που δεν έχει καμία σχέση με τον πραγματικό αθηναϊκό πυρρίχιο.⁴⁹ Φαίνεται σαν ο Πλάτωνας να δανείστηκε από τον αθηναϊκό χορό, αφού ο πυρρίχιος του θυμίζει αυτόν του Ευριπίδη (Andr. 1129-36) που επικεντρώνεται σταάλματα και την αποφυγή νοητών βλημάτων και τον συσχετίζει άμεσα με την Αθηνά (Leg. 7968). Ο Πλάτωνας προσθέτει ωστόσο, την ρίψη βλημάτων, η

⁴² Plut. Lye. 21.3-4, Mor. 238B; Philostr. De gym. 19.

⁴³ Lys. 24.4; Isae. 5.36; Scarpi (supra n.41) 78-97, who believes the pyrrhic antedates the Panathenaea and was an initiation dance for the Athenian youth. Nudity: Poursat (supra n.25) 564, 566-83, 586-609, c1 Ath. 20E-F. Contra, Laue 35-36.

⁴⁴ Ael. VH 3.8, cf Suda s. v. ΠΥΡΡΙΧΟΣ" and E. K. Borthwick, "The Dances of Philocleon and the Sons of Carcinus in Aristophanes' Wasps," CQ 18 (1968) 44-45. Plutarch (Mor. 747B) claims paedotribes taught the pyrrhic in the palaestrae.

⁴⁵ Borthwick (1969) 389-90 and (1970) 322-23. He has also made a case that the Thessalian dancing of Lucian Salt. 14 probably relates to Athena.

⁴⁶ Borthwick (1970) 320 with n.2 and "Trojan Leap and Pyrrhic Dance in Euripides' Andromache 1129-41," JHS 87 (1967) 18-23. Cf Ar. Nub. 988-89.

⁴⁷ Ar. Ran. 1034-36; Borthwick (1969) 388-90. His argument for hypaspidia (It. 13.157-58, 806-07, cf Tyr. 8.35-36) seems probable, but I find the references for paraspidistes (Eur. Cyc. 5-8, Ion 1528-29, c1 Tyr. 8.31) unconvincing.

⁴⁸ Latte 83; Poursat (supra n.25) 582. Contra, Sechan 65. The Thracian dance of Xen. An. 6.1.5 is the only evidence for an armed dance involving mock combat between dancers. We should also note that the hand movement called xiphismos (Ath. 629F, Poll. 4.99) does not indicate a military exercise or use of a sword: Latte 18, Sechan 74.

⁴⁹ Scarpi (supra n.41) 81; Poursat (supra n.25) 566 n.2.

οποία δεν είναι επιβεβαιωμένη κίνηση στον αθηναϊκό χορό. Τα στοιχεία του σπαρτιατικού χορού του Φιλόστρατου συμπίπτουν με αυτά του πυρρίχιου του Πλάτωνα, αλλά ο Φιλόστρατος αποτελεί μια μεταγενέστερη πηγή για την κλασική Σπάρτη και μπορεί να έχει αντιγράψει από τον Πλάτωνα.

Πιθανότατα το καλύτερο συμπέρασμα που μπορούμε να εξάγουμε από τις γνώσεις μας για τον πυρρίχιο είναι ότι αυτός ο χορός μπορεί να αύξανε την καλή φυσική κατάσταση, την ευκινησία και την επιδεξιότητα στον χειρισμό της ασπίδας. Δεν μπορούμε να πούμε ότι ο πυρρίχιος χορός προετοίμαζε ένα άτομο ολοκληρωτικά για να πολεμήσει στην Φάλαγγα. Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς σε τι ποσοστό οι Αθηναίοι άντρες σε ηλικία στράτευσης χόρευαν τον πυρρίχιο. Ή αν τα επιχειρήματα του Scarpì ότι ο πυρρίχιος ήταν ένας μυητικός χορός είναι σωστά, τότε πόσοι συνέχισαν να εξασκούν τον πυρρίχιο σε ενήλικη ηλικία; Τα λιγοστά στοιχεία που υπάρχουν δεν επιτρέπουν την απόδοση απαντήσεων. Η κριτική του Αριστοφάνη (Nub. 988-89) στους χορευτές του αθηναϊκού πυρρίχιου ωστόσο, αν γίνει μια αληθής εκτίμηση, είναι σίγουρα ένας λυπηρός σχολιασμός της φυσικής κατάστασης των χορευτών για να παρέχουν στρατιωτικές υπηρεσίες.

III

Τα σχόλια του Ομήρου όσον αφορά τον χορό και τον πόλεμο όπως και αυτά του Λουκιανού για τους Θεσσαλούς αφυπνίζουν την περιέργειά μας. Το ερώτημα για οποιαδήποτε πιθανή σύνδεση ανάμεσα στον χορό και την προέλευση κάποιων στρατιωτικών τακτικών δεν έχει τεθεί. Τολμώ να ερμηνεύσω αυτό το πρόβλημα περισσότερο για να εγείρω την σκέψη παρά για να δώσω κάποια συγκεκριμένη λύση.

Ο Μηριόνης αποκαλείται χορευτής όταν αποφεύγει την λόγχη του Αινεία και κινήσεις απόκλισης ή σκύψης για την αποφυγή βλημάτων είναι συνήθη στοιχεία του χορού του Πλάτωνα, του Ευριπίδη, του Δίωνος του Χρυσόστομου και του Φιλόστρατου. Η αποφυγή βλημάτων θα μπορούσε να είναι η σύνδεση ανάμεσα στον χορό και τις πολεμικές επιχειρήσεις πριν από την καθιέρωση της οπλικής φάλαγγας. Συνεπώς τα «τους προστάτας» και «προαγωνιστάς» του Λουκιανού θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως οι Ομηρικοί «πρόμαχοι» παρά ως η πρώτη σειρά της φάλαγγας.⁵⁰

Εκτός από την εκτίμηση του Φιλόστρατου για τον σπαρτιατικό χορό, η παρέλαση με βηματισμό είναι η μορφή του Λακεδαιμόνιου πυρρίχιου που συζητιέται πιο πολύ. Σίγουρα αυτό το κομμάτι του χορού αντανακλά την νέα κατάσταση μετά την εισαγωγή της φάλαγγας, όταν η συγχρονισμένη κίνηση σε μορφή μάζας έγινε σημαντική. Τα σπαρτιατικά εμβατήρια ήταν διάσημα, αλλά ο αθηναϊκός πυρρίχιος περιλάμβανε ένα ρυθμικό βάδισμα στον ρυθμό του πυρρίχιου ή του ενόπλιου μέτρου.⁵¹ Κατά την ελληνιστική και την ρωμαϊκή περίοδο ο όρος πυρρίχιος σήμαινε έναν βηματισμό παρέλασης και όχι έναν χορό (Latte 61). Η εκμάθηση του βηματισμού της παρέλασης ίσως και να αποτελούσε μια μεγαλύτερη συμβολή του πυρρίχιου στην στρατιωτική εκπαίδευση από ότι τα άλματα ή οι ελιγμοί με την ασπίδα.

⁵⁰ Salt. 14; the inscriptions cited by Lucian have no parallels and are probably fictitious.

⁵¹ Ath. 630E; Dio Chrys. 2.59; Hephaestion 50, in P. Westphal, *Scriptores Metrici Graeci* I 27; Pl. Resp. 400B; Diomedes in Keil, *Gram. Lat.* I 475 and Plotius Sacerdos at IV 497

Τελικά, το κοινό πρόβλημα που έχουν οι στρατηγικές και ο χορικός χορός είναι ότι και οι δύο προαπαιτούν την συγχρονισμένη κίνηση μιας μάζας ανθρώπων για να επιτύχουν συγκεκριμένους στόχους, γεγονός που γνωρίζει πολύ καλά ο Ξενοφών.⁵² Η παρέλαση είναι μόνο μία λύση σε αυτό το πρόβλημα. Η διαίρεση και επανένωση της μάζας παρουσιάζουν νέες δυσκολίες. Οι πηγές είναι πρακτικά σιωπηλές από αυτήν την άποψη του πυρρήχιου. Ο Αιλιανός ο Τακτικός και ο Αρριανός αναφέρουν ωστόσο ότι η ελληνιστική φάλαγγα χρησιμοποιούσε μια αλλαγή πορείας που ονομαζόταν περσική, κρητική ή χορική, γεγονός που εγείρει ένα νέο ερώτημα για πιθανές συνδέσεις ανάμεσα στις στρατηγικές και τον χορό.⁵³ Είναι πιθανό ότι οι ελληνιστικοί στρατοί δανείστηκαν έναν ελιγμό από τους χορούς της σκηνής ή η αλήθεια είναι το αντίστροφο; Ο Απουλήιος (Met. 10.29), για παράδειγμα, καταγράφει την παράσταση ενός ελληνικού πυρρήχιου στον οποίο οι χορευτές σχημάτιζαν κύκλους, τετράγωνα και άλλους σχηματισμούς. Ο Αιλιανός, ο Αρριανός και ο Απουλήιος αποτελούν και οι τρεις ρωμαϊκές πηγές, οπότε τίποτα δεν μπορούμε να συμπεράνουμε από αυτούς για τον πυρρήχιο του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, ο οποίος υπέστη πολυάριθμες αλλαγές από εκείνη την χρονολογία.⁵⁴ Οι στρατηγικές και ο χορός έχουν πολλά κοινά, αλλά πρέπει να αφήσουμε ανοιχτό το ερώτημα σχετικά με το αν ο στρατός δανείστηκε στρατηγικές από τον χορό ή αν συνέβη το αντίστροφο.⁵⁵

⁵² Oec. 8.3-4, Mem. 3.4.2-5, Cyr. 1.6.18, cf Mem. 3.5.6.

⁵³ Ael.Tact. 27.1, 4; Arr. Tact. 23.1. Asclepiodotus (10.13, 15) does not mention the term 'choral'

⁵⁴ See Latte 56-63, and for the pyrrhic in the Roman period J. and L. Robert, *BulUpig*. 1981, 481.

⁵⁵ Scarpi (supra n.4]) 91 n.104 in a future work hopes to connect the Roman Salii with the introduction of hoplite tactics in Italy.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει ως θέμα την μετάφραση ενός επιστημονικού κειμένου του οποίου η θεματική εντάσσεται στο πλαίσιο της μελέτης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Πιο συγκεκριμένα σε αυτήν την εργασία θα παρουσιαστεί η μετάφραση του πρωτότυπου κειμένου «Hoplomachia and Greek Dances in Arms», το οποίο αποτελεί μελέτη του Everett L. Wheeler που δημοσιεύτηκε από την Επιτροπή Αρχαίας Ιστορίας και Επιγραφικής. Η Επιτροπή ιδρύθηκε το 1951 και αποτελεί μέρος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου από το 1967. Με έδρα το Μόναχο η έρευνά της επικεντρώνεται στην ελληνική και λατινική επιγραφική, τη νομισματική, την παπυρολογική και την ιστορική τοπογραφία. Η επιτροπή ασχολείται με την αρχαία ιστορική και αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της Μεσογείου.

Στην έρευνα του ο Wheeler αναζητά την συσχέτιση ή μη των αρχαίων ελληνικών χορών με τον στρατό και τον πόλεμο και γενικότερα με τις εχθροπραξίες. Η έρευνα του βασίζεται σε αρχαίες πηγές φιλοσόφων, ποιητών και διανοουμένων της αρχαίας Ελλάδας μέσα από τις οποίες αναζητούνται πληροφορίες για το αν υπάρχει τελικά κάποια σχέση χορού και πολέμου και για το αν οι ένοπλοι χοροί, αυτοί δηλαδή που διεξάγονταν με τον χορευτή να φέρει την οποιαδήποτε μορφή πανοπλίας, αποτελούσαν τρόπο εκπαίδευσης και εξάσκησης των στρατιωτών. Ο Wheeler σε αυτό το κείμενο κάνει την προσπάθεια να αποδείξει ότι η οπλομαχία δεν αποτελεί κάποιο είδος χορού και ότι ο μαντινιακός ένοπλος χορός δεν σχετίζεται με αυτήν.

Το κείμενο και η έρευνα στρέφονται γύρω από το επάγγελμα του οπλομάχου. Οι οπλομάχοι ήταν στρατιωτικοί σοφιστές, των οποίων η διδασκαλία τον 4^ο π.Χ. αιώνα έγινε μέρος της Αθηναϊκής εφηβείας και διδασκόταν σε όλα τα γυμνάσια της Αθήνας. Ο ορισμός της οπλομαχίας δεν είναι σαφής καθώς δε έχει επιβιώσει κάποιο κείμενο σύγχρονο της οπλομαχίας που να ορίζει περί τίνος ακριβώς πρόκειται, αλλά οι γνώσεις γύρω από αυτήν προέρχονται από μεταγενέστερες περιόδους. Στο κείμενο γίνεται ξεκάθαρος ο διαχωρισμός οπλομαχίας και μονομαχίας. Παρόλο που οι Ρωμαίοι συνέχισαν τους όρους, αυτό δεν συνέβαινε και στην ελληνιστική Ανατολή.

Στην ουσία η οπλομαχία ήταν ένα είδος άθλησης με χρήση βαρσίων αρμάτων και συνέβαλλε στην εξάσκηση των οπλιτών τόσο στην επίθεση όσο και στην οπισθοχώρηση. Γίνεται και παραλληλισμός της με την ξιφασκία καθώς αυτή δεν

δίδασκε μόνο την επίθεση αλλά και την αποφυγή ξιφισμών. Η οπλομαχία όπως αναφέρεται έχει αρκαδικές ρίζες και δεν φαίνεται η προέλευση της να έχει κάποια σχέση με την Αθήνα. Αναφέρεται πως η οπλομαχία πρωτοεμφανίστηκε στην Μαντίνεια ως αφιέρωμα στον οπλόσμιο Δία του οποίου ο βωμός βρίσκεται εκεί. Βάσει του Fougeres ο οπλόσμιος Δίας αντιπροσωπεύει μια θεότητα που ήταν προστάτης της οπλιτικής όρχησης και από εκεί πιθανολογείται και ότι πηγάζει η σύγχυση οπλομαχίας και ένοπλων χορών, καθώς οι Μαντίνιοι είναι πιθανόν να χρησιμοποιούσαν τον χορό που αφιέρωναν στον βωμό του Δία για την στρατιωτική άσκηση των νέων.

Είναι γεγονός πως όλοι οι πολεμικοί χοροί συσχετίζονται με τον Δία. Ο μαντινιακός χορός μοιάζει με τον πυρρίχιο χορό των Κουρητών ή των Κουρηβαντών αλλά δεν φαίνεται να έχει καμία σχέση με τις μονομαχίες και τις παρωδίες μάχης. Η λέξη οπλομαχία είναι μεταγενέστερη της ίδιας της τέχνης της οπλομαχίας και φαίνεται η πρώτη εμφάνιση της τέχνης αυτής να είναι η μονομαχία Διομήδη και Αίαντα στους αγώνες που διοργανώθηκαν προς τιμήν του Πάτροκλου στην κηδεία του. Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι η οπλομαχία ήταν μέρος των Ολυμπιακών αγώνων κάποια στιγμή. Με αυτόν τον τρόπο προκύπτει και η σύγχυση της μονομαχίας με την οπλομαχία αλλά είναι σαφές ότι δεν υπάρχει συσχέτιση με τον μαντινιακό χορό.

Η σύγχυση ένοπλων χορών και οπλομαχίας μπορεί να προκύπτει και από την ξεκάθαρη και σαφή δήλωση του Ξενοφώντα ότι δεν υπήρχε καμία δημόσια στρατιωτική εκπαίδευση στην Αθήνα και έτσι μάλλον θεωρήθηκε ότι ο πυρρίχιος ως ένας ένοπλος χορός αποτελεί μια μορφή δημόσιας στρατιωτικής εκπαίδευσης. Ήταν επίσης συχνή η χρήση ένοπλων χορών πριν μια μάχη για την αφύπνιση του πνεύματος, την τρομοκρατία του εχθρού ή ως ένα τελετουργικό αποδυνάμωσης του, από πολλούς πρωτόγονους λαούς. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν μπορεί να αποδειχθεί και για τους ελληνικούς ένοπλους χορούς, οι οποίοι ήταν μάλλον χοροί που συμβόλιζαν την γονιμότητα ή απλώς χρησιμοποιούνταν με σκοπό την ψυχαγωγία.

Από τις αρχαίες λογοτεχνικές πηγές προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα. Οι χοροί βοηθούσαν στην εξέλιξη της ευκινήσιας, οι χοροί του Λουκιανού και του Φιλόστρατου δεν είχαν καμία σχέση και από τις αναφορές που γίνονται σε οπλομαχία και χορό στον Γαληνό και στον Λούκιο Ταρραίο το μόνο κοινό σημείο που

εντοπίζεται είναι ότι αποτελούν είδος άθλησης. Από την άλλη πλευρά ο πυρρίχιος στην Αθήνα πιστεύεται από τον Borthwick ότι χρησιμοποιούνταν ως στρατιωτική εξάσκηση. Βασικό του επιχείρημα είναι η χρήση του Ομήρου ως βασικού στοιχείου της αθηναϊκής εκπαίδευσης και της μίμησης τακτικών από την Ιλιάδα. Πάλι όμως η οπλομαχία δεν φαίνεται να έχει κάποια σχέση με τις χορευτικές αυτές κινήσεις.

Αξιοποιώντας λοιπόν τόσο της αθηναϊκές όσο και τις σπαρτιατικές λογοτεχνικές πηγές ο Wheeler καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο πυρρίχιος χορός βοηθούσε στην σωματική άσκηση, την ευκινησία και τον χειρισμό της ασπίδας όμως δεν μπορεί να αποδειχθεί ούτε και αυθαίρετα να θεωρηθεί ότι προετοίμαζε στρατιωτικά τους νέους για τον πόλεμο.

Τελικά ο Wheeler καταλήγει στο συμπέρασμα ότι λόγω του ότι οι περισσότερες πηγές είναι μεταγενέστερες είναι πολύ δύσκολο να εξαχθεί ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα για την σύνδεση πολέμου και χορού, Οι στρατηγικές και ο χορός έχουν πολλά κοινά, αλλά δεν είναι σίγουρο το αν ο στρατός δανείστηκε στρατηγικές από τον χορό ή αν συνέβη το αντίστροφο.

Το κείμενο λοιπόν αποτελεί ένα αμιγώς πληροφοριακό κείμενο που εντάσσεται στο πλαίσιο μιας μελέτης με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων, έχει μικρή λογοτεχνική αξία, καθώς σε αυτό παρατίθενται πολλές πληροφορίες και ο λόγος του είναι καθαρά επιστημονικός, δεν χρησιμοποιούνται μεταφορές παρομοιώσεις ή εικόνες που σε άλλη περίπτωση θα του προσέδιδαν μια λογοτεχνική χροιά. Χρησιμοποιείται επίσημος λόγος, γ' ενικό πρόσωπο και διατηρείται η αντικειμενικότητα στον λόγο. Ο συγγραφέας του κειμένου παραθέτει συχνά μέσα σε αυτό στοιχεία που έχει αντλήσει από άλλες γραπτές πηγές, τα οποία αντιπαραβάλλει και προσπαθεί βάσει αυτών να καταλήξει σε κάποια συμπεράσματα όσον αφορά την έρευνα του.

Το πρωτότυπο κείμενο γραμμένο στα αγγλικά είναι ένα κείμενο που θα μπορούσε να απευθύνεται σε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό. Αρχικά το κείμενο προορίζεται για άτομα με ενδιαφέρον για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό τόσο σε προσωπικό όσο και σε επαγγελματικό επίπεδο. Ο Wheeler με την μελέτη του απευθύνεται σε ιστορικούς, αρχαιολόγους, φιλόλογους και άλλους επιστήμονες της θεωρητικής κατεύθυνσης. Το κείμενο είναι επιστημονικό ωστόσο δεν είναι ένα τεχνικό κείμενο, δεν περιλαμβάνει κάποια ιδιαίτερη ορολογία και δεν είναι δυσνόητο

από το ευρύ αναγνωστικό κοινό. Είναι ένα κείμενο αρκετά εύκολο στην κατανόηση του με απλή και κατανοητή γλώσσα. Η σύνταξη του είναι απλή και έχει βραχυπερίοδο λόγο. Προϋποθέτει βέβαια μια επαφή του αναγνώστη με το αντικείμενο και μία γενικότερη γνώση για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό χωρίς αυτό όμως να σημαίνει πως για να διαβάσει κανείς το κείμενο και να το κατανοήσει του είναι απαραίτητες οι σπουδές πάνω σε αυτό το αντικείμενο. Βάσει της θεωρίας της Reiss⁵⁶, η κύρια λειτουργία του είναι ενημερωτική, δηλαδή στοχεύει στην επικοινωνία των πληροφοριών των γνώσεων και των απόψεων στο αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται. Πιο συγκεκριμένα, η πληροφοριακή λειτουργία του κειμένου φαίνεται από το γεγονός ότι ο συγγραφέας επιθυμεί να ενημερώσει και να πληροφορήσει τον αναγνώστη για το θέμα που αναλύει, δηλαδή το κατά πόσο η οπλομαχία ως επίδειξη θα μπορούσε να έχει σχέση ή να προέρχεται από τους πολεμικούς ένοπλους χορούς και κατά πόσο η οπλομαχία και οι ένοπλοι χοροί το καθένα ξεχωριστά έχουν την οποιαδήποτε στρατιωτική εκπαιδευτική αξία. Η πληροφόρηση αυτή γίνεται μέσω παραθέσεων στοιχείων από προσωπική έρευνα του συγγραφέα βάσει αρχαίων αλλά και μεταγενέστερων πηγών.

Η μετάφραση του κειμένου στην ελληνική γλώσσα έγινε με σκοπό την χρήση του κειμένου σε ακαδημαϊκό επίπεδο, την χρήση του από φοιτητές/τριες της ιστορίας, της αρχαιολογία ή της φιλολογίας και για την χρήση του από καθηγητές του ίδιου κλάδου στο πλαίσιο της διδασκαλίας. Σκοπός της μετάφρασής είναι να διατηρηθεί το ύφος και η υφή (texture) του πρωτοτύπου αλλά και να μεταφερθεί το νόημα όσο πιο «πιστά» και κατανοητά γίνεται. Σύμφωνα με την θεωρία του Σκοπού, ένας μεταφραστής οφείλει να μεταφράσει συνειδητά και με συνέπεια, σύμφωνα με κάποια αρχή που σέβεται το κείμενο στόχο.⁵⁷ Έτσι και σε αυτό το κείμενο έχοντας υπόψη την πληροφοριακή του λειτουργία και τον ενημερωτικό του χαρακτήρα αποφασίστηκε η μεταφραστική διαδικασία να γίνει με γνώμονα τον Σκοπό του κειμένου, που είναι να πληροφορήσει όσο το δυνατόν καλύτερα γίνεται το αναγνωστικό του κοινό, καθώς και η εξαγωγή συμπερασμάτων.

Πριν ξεκινήσει η διαδικασία της μετάφρασης, έγιναν αρκετές αναγνώσεις του κειμένου αφετηρίας με σκοπό να εντοπιστούν οι μεταφραστικές δυσκολίες. Στη

⁵⁶Reiss, K. (1989). Text types, translation types and translation assessment, translated by A. Chesterman, in A. Chesterman (ed.) pp. 105-15.

⁵⁷ Nord, C., (2014). Βασικές πτυχές της θεωρίας του σκοπού. Η Μετάφραση ως Στοχευμένη Δραστηριότητα, (pp. 69 – 93). Δίαιλος: Αθήνα.

συνέχεια έγινε ανάγνωση κειμένων ίδιας ή και παρόμοιας θεματικής στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα, προκειμένου να εντοπιστεί ο τρόπος, το ύφος και η ορολογία που γράφουν οι Έλληνες επιστήμονες τόσο για ιστορικά θέματα γενικού χαρακτήρα όσο και για το συγκεκριμένο θέμα και συνεπώς, να γίνει πιο εύκολη αργότερα η διαδικασία της μετάφρασης. Τα κριτήρια με τα οποία επιλέχθηκαν τα κείμενα πηγές ήταν η αξιοπιστία των ιστοσελίδων και η κοινή θεματική. Οι δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπιστούν ήταν αρκετές και γι' αυτό ακολουθήθηκε η παραπάνω διαδικασία.

Η μετάφραση του κειμένου σε γενικές γραμμές δεν αποτέλεσε μια δύσκολη διαδικασία χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρξαν σημεία στο κείμενο τα οποία χρειάστηκαν περεταίρω ενασχόληση. Αρκετά δύσκολη για παράδειγμα ήταν η μεταφορά στα ελληνικά ορισμένων ονομάτων ξένων μεταγενέστερων ή Ρωμαίων που ασχολήθηκαν και έραψαν για αυτό το θέμα. Αντίθετα πιο εύκολος ήταν ο εντοπισμός των ελληνικών ονομάτων που αναφέρονται στο αγγλικό πρωτότυπο. Το γεγονός ότι το κείμενο ασχολείται με την Αρχαία Ελλάδα διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό τον εντοπισμό διάφορων όρων καθώς και στην αγγλική γλώσσα μεταγράφεται ο ελληνικός όρος.

Ακολουθήθηκαν διάφορες μεταφραστικές στρατηγικές, οι οποίες χωρίζονται σε μικροστρατηγικές και μικροστρατηγικές⁵⁸. Οι μακροστρατηγικές αφορούν στο σύνολο του κειμένου και πιο συγκεκριμένα στην κειμενική λειτουργία, το είδος του κειμένου, πολιτισμικές συμβάσεις και ιδεολογίες αν υπάρχουν. οι μικροστρατηγικές αφορούν μικρότερα κομμάτια στο κείμενο. Π.χ. μεμονωμένες προτάσεις και περιόδους, όπου ο μεταφραστής εστιάζει στη συντακτική και γραμματική δομή, στο ύφος, σε ιδιωματισμούς, παρομοιώσεις, μεταφορές κλπ.

Αρχίζοντας από τις μακροστρατηγικές, προσδιορίστηκε το είδος του κειμένου, το οποίο είναι επιστημονικό (μελέτη), καθώς και η λειτουργία του, η οποία είναι ενημερωτική. Σε αυτό το κομμάτι δεν υπήρξαν ιδιαίτερες μεταφραστικές δυσκολίες. Διατηρήθηκε το ύφος και ο τόνος του κειμένου με στόχο να μην αλλάξει και η λειτουργία του. Στο συγκεκριμένο ζεύγος γλωσσών αγγλικά/ελληνικά υπάρχουν αρκετές διαφορές που αφορούν κυρίως το συντακτικό. Η ελληνική γλώσσα

⁵⁸ Γραμμενίδης, Σ. , Δημητρούλια, Ξ. , Κουρδής Ε., Λουπάκη Ε. & Φλώρος, Γ. (2015). Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις της Μετάφρασης (pp. 78 – 79). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

δεδομένου του ότι είναι μια γλώσσα που της λείπει το γερούνδιο και το απαρέμφατο χρησιμοποιεί πιο πολλούς εμπρόθετους προσδιορισμούς και διαφορετική σειρά στη σύνταξη των προτάσεων. Στα ελληνικά λοιπόν οι προτάσεις πολλές φορές ήταν πιο εκτενείς και για να εξυπηρετηθεί η καλύτερη ροή στον λόγο ορισμένες φορές έγινε ανάλυση μιας μετοχής της αγγλικής σε πρόταση στα ελληνικά (Οι ορισμοί που βρίσκονται/ definitions found).

Στο συγκεκριμένο κείμενο δεν αντιμετωπίστηκαν προβλήματα που να αφορούν πολιτισμικές διαφορές καθώς το πρωτότυπο το ίδιο παρόλο που είναι γραμμένο στα αγγλικά έχει ως θεματική τον ίδιο τον ελληνικό πολιτισμό και δεν δημιουργούνται προβλήματα κατανόησης στο μετάφρασμα που προορίζεται για τον Έλληνα αναγνώστη. Ενδεχομένως στην περίπτωση μετάφρασης για οποιοδήποτε άλλο ζεύγος γλωσσών να υπήρχε έντονη η ανάγκη από πλευράς του μεταφραστή να γεφυρώσει αρκετές πολιτισμικές διαφορές. Τέλος ο τίτλος του κειμένου ήταν ένα από τα θέματα που με απασχόλησαν. «Hoplomachia and Greek Dances in Arms» Τελικά επέλεξα να μεταφράσω τον συγκεκριμένο τίτλο ως « Η Οπλομαχία και οι ελληνικοί χοροί στον στρατό» εφόσον είχα ολοκληρώσει την διαδικασία της μετάφρασης καθώς αρχικά δεν ήταν επακριβώς κατανοητή η χρήση του όρου «Arms». Από το σύνολο του κειμένου έγινε τελικά κατανοητό ότι όρος αυτός αφορά την στρατιωτική εκπαίδευση ειδικά και τον θεσμό του στρατού γενικά.

Όσον αφορά τις μικροστρατηγικές, οι μεταφραστικές δυσκολίες υπήρχαν σε διάφορα επίπεδα. Αρχικά, σε επίπεδο λέξης, υπήρξαν ορισμένες λέξεις ή όροι που δυσκολεύτηκα να αποφασίσω για το αν η απόδοση που εντόπιζα στα διάφορα λεξικά κυρίως ηλεκτρονικά θα ήταν δόκιμη. (fixed fight/στημένη μάχη, gladiatorial combat/μονομαχική μάχη). Για την απόδοση αυτών των όρων έγινε μια σχετική έρευνα στο διαδίκτυο σε κείμενα της ίδιας θεματικής. Τα αποτελέσματα δεν ήταν πολλά καθώς δεν υπήρχαν πολλές δωρεάν πηγές μελέτης αναρτημένες. Παρόλ' αυτά σύμφωνα με το συγκεκριμένο και πάντα έχοντας στο μυαλό την γενικότερη θεματική αποφάσισα να αποδώσω με αυτόν τον τρόπο τους συγκεκριμένους όρους.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί πως για λόγους καλύτερης ροής του λόγου στην ελληνική γλώσσα έγιναν και κάποιες αλλαγές σε γραμματικό επίπεδο. Αρκετές φορές έγινε μετατροπή της παθητικής φωνής που χρησιμοποιείται περισσότερο στην αγγλική γλώσσα σε ενεργητική, καθώς στα ελληνικά δεν είναι

τόσο συνηθισμένη η χρήση της πρώτης. (π.χ. WARFARE AND DANCING were often associated by the Greeks / Οι Έλληνες συχνά συσχέτιζαν τις εχθροπραξίες με τους χορούς). Για τον ίδιο λόγο και για να φαίνεται η γλώσσα πιο ομαλή και φυσική προς τον Έλληνα αναγνώστη χρησιμοποιήθηκε σε κάποια σημεία η τεχνική της ονοματοποίησης⁵⁹ (π.χ. είναι ελάχιστα διαφωτιστικές/ scarcely enlighten). Οι χρόνοι του κειμένου διατηρήθηκαν ως είχαν καθώς δεν μου φάνηκε απαραίτητη η μετατροπή τους σε ένα τέτοιου είδους πληροφοριακό κείμενο.

Η συνοχή και η συνεκτικότητα του κειμένου επιτυγχάνεται με την συχνή επανάληψη ορισμένων λέξεων όπως «οπλομαχία», «μαντινειακός χορός», «οπλομάχοι», «πολεμικός», «εκπαίδευση», καθώς και με την χρήση σημείων στίξης όπως (τελεία, κόμμα, άνω τελεία).

Κατά την μεταφραστική διαδικασία προέκυψε ένα πρόβλημα στο οποίο παρά την έρευνα δεν μπόρεσε να βρεθεί κάποια λύση. Στο πρωτότυπο κείμενο εντοπίζεται ένα ιδιαίτερο είδος ενδοκειμενικής βιβλιογραφικής αναφοράς «(154D)». Αυτή η αναφορά δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστεί το που αναφέρεται και έτσι αποφάσισα απλώς να την διατηρήσω ως έχει στο μετάφρασμα χωρίς κάποια επεξήγηση.

Στο αγγλικό κείμενο υπήρχε ένα κομμάτι με αυτούσιο απόσπασμα από κάποια αρχαία ελληνική πηγή. Το κομμάτι αυτό επέλεξα να το μεταφέρω αυτούσιο στο μετάφρασμα και να μην το μεταφέρω στην νεοελληνική γλώσσα καθώς η λειτουργία του και στις δυο περιπτώσεις κειμένου ελληνικού και αγγλικού είναι το να υπάρχει εκεί ως ένα αυτούσιο αποδεικτικό στοιχείο των όσων μελετώνται και υποστηρίζονται από τον συγγραφέα.

Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί πως κατά την μεταφραστική διαδικασία η χρήση των περιορισμένων διαθέσιμων μεν πολύ βοηθητικών δε παράλληλων κειμένων ήταν εξαιρετικά σημαντική. Είναι πολύ σημαντικό σε κάθε μεταφραστική διαδικασία πριν την οποιαδήποτε λήψη απόφασης η διασταύρωση της ορθότητας της επιλογής μας. Οι πηγές φυσικά θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο αξιόπιστες γίνεται και αν είναι δυνατόν να υπάρχει πλήθος παράλληλων πηγών για την καλύτερη διασταύρωση. Πολλές φορές βασικοί όροι ενός κειμένου δεν είναι δυνατόν να

⁵⁹ Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translatin Theory*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.

εντοπιστούν σε ηλεκτρονικά και έντυπα λεξικά και τότε είναι που η χρήση των παράλληλων κειμένων κρίνεται απαραίτητη.

Συμπερασματικά, η παρούσα εργασία αποτέλεσε για εμένα ένα έναυσμα να ασχοληθώ και να μελετήσω ένα αρκετά ενδιαφέρον θέμα, να μάθω πράγματα για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και να αποκτήσω μια πολύ σημαντική εμπειρία στον κόσμο της μετάφρασης. Η εργασία έγινε έχοντας στο μυαλό μου την εξυπηρέτηση του σκοπού του κειμένου αλλά και του μεταφραστή που είναι να φτάσει το μήνυμα του κειμένου στο κοινό που απευθύνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Η μεταφραστική διαδικασία είναι απαιτητική και χρειάζεται συγκέντρωση καθώς και την ικανότητα να μπορεί κανείς να ανακαλεί και να συνδυάζει το σύνολο των ικανοτήτων και των γνώσεων του. Είναι σημαντικό να καταφέρουμε να παραδώσουμε ένα έργο πιστό στο νόημα του πρωτότυπου που σέβεται τον αρχικό συγγραφέα αλλά και τον τελικό αναγνώστη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translating Theory*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.
- Chesterman, A. (2005). Problems with Strategies. In K. Károly & À. Fóris (Eds.), *New Trends in Translation Studies: In Honour of Kinga Klaudy*, (pp. 17-28). Budapest, Hungary: Akadémiai Kiadó.
- Newmark, P. (1998). *A Textbook of Translation*. New York, NY: Prentice Hall.
- Parianou, A., Kelandrias P. I. (2001). Interaction Between Common and Specialised Language and Translation Problems of the New Scientific Terms (with examples from German, English and Greek). Paper presented at the VII Simposio Internacional de Comunicacion Social 22th - 26th January 2001, Centro de Linguistica Aplicada. Santiago de Cuba, Cuba: Editorial Academia.
- Parianou, A., Kelandrias, P. I. (2001). Neologisms in LSP of Greek / Latin Origin and their Translation from English / German into Greek. Paper presented at the LSP 2001 “Porta Scientae”, 20th - 24th August 2001. University of Vaasa, Finland.
- Reiss, K. (1989). Text types, translation types and translation assessment, translated by A. Chesterman, in A. Chesterman (ed.) pp. 105-15.
- Nord, C., (2014). Ο Λειτουργισμός στην Εκπαίδευση των Μεταφραστών. Η Μετάφραση ως Στοχευμένη Δραστηριότητα, (pp. 95 – 176). Δίαυλος: Αθήνα.